

تبیین تمایزات حریم‌خواهی ساکنان در مسکن بومی چهار پهنه اقلیمی ایران*

فاطمه برادران هروی - کارشناس ارشد معماری اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)، خراسان رضوی
مه‌دی حمزه‌نژاد** - استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران

تاریخ ارسال: ۱۳۹۷/۱۰/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۲۳

چکیده

طب کهن نیازهای جسمی و خلقی انسان در اقلیم‌های مختلف را براساس مزاج غالب مناطق متفاوت می‌داند. معماری در صدد ایجاد ساختمانی پاسخ‌گو به نیازهای آسایشی و فرهنگی منطبق با مزاج در خانه اقلیم‌های مختلف است. نیاز حریم و سلسله‌مراتب فضای زیست و تأکید بر قلمرو و شیوه تعامل اجتماعی یکی از همین ابعاد فرهنگی و روانی است. مطالعات قدیم و جدید آن را تحت اثر مزاج منطقه تا حدودی متفاوت دانسته‌اند. این پژوهش، با بررسی بیکره‌بندی حریم فضایی خانه‌ها در چهار اقلیم، تفاوت‌های مزاجی حریم با راهکارهای آن را می‌یابد. روش پژوهش موردی با راهبرد ترکیبی (روش‌های توصیفی - تحلیلی در گونه‌شناسی، استدلال منطقی، تفسیر داده‌ها با مبانی مزاج، و شخصیت‌شناسی) و تعمیم داده‌هاست. مطالعه اسناد معماری، با انتخاب شهرهای مینا (با مقایسه دما، رطوبت نسبی در نمودار بیوکلماتیک انسانی، و ضریب خشکی دومارتن)، تفاوت‌های معناداری را در درصد مساحت فضای بسته تا باز و خصوصی تا عمومی خانه‌های چهار اقلیم نشان داد. تفاوت‌های کالبدی براساس روان‌شناسی و طب سنتی و جدید تفسیر شد. نتایج با حریم‌خواهی^۱ خانه‌های اقلیم چهارگانه ایران از درجه ۱ اقلیم گرم - خشک تا درجه ۴ (کم‌حریم‌ترین) اقلیم سرد - مرطوب درجه‌بندی شد. شاخصه فرهنگی - کالبدی (سیالیت و شفافیت زیاد فضایی اقلیم سرد و مرطوب در مقابل درون‌گرایی اقلیم گرم - خشک) قابل توجه بود. پروفیل حریمی ساکنان خانه‌های چهار اقلیم براساس امنیت مطلوبشان رسم شد. دانش جغرافیای حریم انسانی به معماران برای تعبیه کالبدی همسو با نیاز حریمی ساکنان کمک می‌کند.

کلیدواژه‌ها: اقلیم، حریم‌پذیری، خانه‌های سنتی (بومی)، مزاج اسلامی - شخصیت.

* این مقاله برگرفته از رساله کارشناسی ارشد نویسنده اول با نام «ارائه الگوی حریم شخصیت‌محور در خانه اسلامی» با راهنمایی نویسنده دوم در دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع) در دانشکده معماری اسلامی است که در شهریور ۱۳۹۷ دفاع شده است.

Email: hamzenejad@iust.ac.ir

** نویسنده مسئول، تلفن: ۰۹۱۲۶۸۵۲۳۷۷

۱. ویژگی حریم‌خواهی معادل میزان تمایل افراد به داشتن حریم در مواجهه با دیگران و فضاهای کالبدی در نظر گرفته شده است.

مقدمه

خداوند خانه را مایه آرامش انسان‌ها قرار داده است. وظیفه معماری آن است که ویژگی‌های کالبدی خانه را به نحوی تنظیم کند که آسایش انسان را تأمین نماید. از آنجا که انسان‌ها از نظر جسمی و خلقی (ویژگی‌های رفتاری) با یکدیگر تفاوت دارند، ویژگی‌های محیط مناسب و مطلوب برای آن‌ها نیز با هم متفاوت است. میزان درون‌گرایی فضا، وسعت و دل‌بازی، میزان تزیینات، وسعت فضای مهمان، اجتماع‌پذیری خانوادگی، طبیعت، و ... نمونه‌هایی از موارد کالبدی هستند که به خلق و روحیه افراد بستگی دارد و در سرزمین‌های مختلف متفاوت‌اند. خصلت‌های اقلیمی، به‌طور مستقیم، از راه تأمین آسایش جسمی و هم‌غیرمستقیم از طریق آرامش روانی و ذهنی ویژگی‌های متمایزی در خانه دوست‌داشتنی مناطق مختلف ایجاد می‌کند. شناخت تمایزات انسان‌ها و توجه به تفاوت‌های افراد در مسکن مطلوب آن‌ها موجب فراهم‌آمدن بستری برای رشد و شکوفایی استعداد‌های مردم در اقوام و فرهنگ‌ها می‌شود. پیکره‌بندی فضایی خانه و طراحی درون آن (سازمان فضایی) و شکل خانه‌ها در یک منطقه می‌تواند فرهنگ ساکنان را حمایت یا مختل نماید (آزادی، ۲۰۰۲: ۱۰۷-۱۱۰؛ راپاپورت، ۱۹۶۹: ۴۵-۵۰). باید الگوی سازمان‌دهی فضا و پیکره‌بندی آن به‌منظور فهم ارتباط بین طراحی فضاهای ساخته‌شده و ابعاد فرهنگی متعاقب آن بررسی شود (ناپادون، ۲۰۰۱: ۸۱). دهقانی تفتی و همکاران به بررسی میزان تأثیرگذاری اقلیم بر رفتار، اخلاق، و نتایج آن در محیط مصنوع پرداختند. از دیدگاه آن‌ها، برای اقلیم‌های چهارگانه «سرد و خشک»، «گرم و مرطوب»، «گرم و خشک»، و «معتدل (سرد و مرطوب)» استعدادهای و قابلیت‌های رفتاری متفاوتی وجود دارد (نقره کار و همکاران، ۱۳۸۹). در این پژوهش به ویژگی‌های رفتاری افراد با مزاج‌های مختلف اشاره شده است؛ ولی در مورد شاخصه‌های کالبدی پاسخ‌گو به این تفاوت‌های رفتاری در مسکن پرداخته نشده است. در حوزه ارتباط مابین معماری و بعد روحی انسان پژوهش‌های میان‌رشته‌ای بوده‌اند. سلمانی معماری را دارای امواجی می‌داند که بر جسم فرد تأثیر می‌گذارد که موجب آسایش و رفاه با اضطراب و نارضایتی وی می‌شود. در واقع، او بر آن است که کیفیت فضای معماری که ما خلق می‌کنیم به‌سبب تأثیر منفی که در روان فرد می‌گذارد بر آسایش جسمی فرد نیز تأثیرگذار است. بنابراین، افراد برای رسیدن به آسایش جسمی یا نیازهای روحی متفاوت نیازمند فضاهای معماری متفاوت‌اند (سلمانی، ۱۳۹۲). جولی بک در مقاله «چرا جایی که شما زندگی می‌کنید این قدر معنی دارد؟» چاپ‌شده در مجله *آتلانتیک* در بوستون به بررسی اهمیت بالای خانه و ارتباط آن با شخصیت فرد می‌پردازد. وی اعتقاد دارد تا زمانی که نازک بین خود ما و محیط اطرافمان وجود دارد؛ خطی که ما مدام تلاش می‌کنیم بین کسی که هستیم و جایی که زندگی می‌کنیم رسم کنیم در راستای ارتباط عمیق بین شخصیت فرد و خانه‌اش، سوزان کلیتون، روان‌شناس زیست‌محیطی کالج وسترو، بر این عقیده است که بسیاری از مردم خانه خود را بخشی از خود تعریف می‌کنند و به همین دلیل به تزیین و رسیدگی به آن می‌پردازند (بک، ۲۰۱۱). ویلیام ساکس نیز درباره ارتباط تنگاتنگ انسان و خانه‌اش مطالعه کرده است. وی بر آن است که مردم و مکان‌هایی که در آن زندگی می‌کنند در مجموعه‌ای از مبادلات ادامه‌دار با هم درگیرند. آن‌ها تأثیرات معینی بر یکدیگر می‌گذارند، زیرا آن‌ها جزئی از یک واحد و یک سیستم تعاملی‌اند (ساکس، ۱۹۹۱). در مقاله دیگری با نام «روان‌شناسی خانه»، اثر استوارت جابین، به تأثیر خانه بر روان انسان با متغیرهایی چون میزان نیاز انسان به نور به فضای خصوصی پرداخته شده است. کلود پینیو در مقاله‌ای، با نام «معنای روان‌شناسی راحتی»، راحتی را وابسته به ایده هر فرد از این کلمه می‌داند که این فاکتور نیز وابسته به رضایت فرد است. از آنجایی که رضایت انسان از فاکتورهایی نظیر نور، حریم خصوصی، و رنگ متفاوت است، با شناخت کامل روحی و خلقی انسان‌ها می‌توان در راستای جلب رضایت و تحقق راحتی آن‌ها خانه را طراحی کرد (پینیو، ۲۰۰۸). این تعاریف روان‌شناسی نشان‌دهنده ارتباط تنگاتنگ انسان و خانه است. در راستای ارتباط خانه با بعد جسمی و مسائلی از قبیل آسایش حرارتی و گرمایشی و

سرمايشی تحقیقات زیادی انجام شده است. پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه معماری و اقلیم: وحید قبادیان درباره آسایش اقلیمی و جسمی انسان مطالعاتی انجام داده و راهکارهای اقلیمی برای اقلیم چهارگانه به‌منظور رسیدن به آسایش جسمی افراد ارائه کرده است (قبادیان، ۱۳۹۰). قزلباش و ابوالضیا نیز به بررسی موردی شهر یزد پرداخته‌اند و بخشی از مطالعه خود را به برخورد خانه با عوامل محیطی در راستای نیل به کیفیت مناسب سکونتی اختصاص داده‌اند. به اعتقاد آن‌ها، در خانه‌های سنتی آب، گیاه، خورشید، و باد هر یک به نحوی از طریق فن‌شناسی سنتی به‌کار گرفته می‌شود و مجموعه‌ای هماهنگ از کاربری‌های زیست‌محیطی را فراهم می‌آورد (قزلباش و ابوالضیا، ۱۳۶۴). انسان‌ها در همه ابعاد روحی و جسمی با خانه خود در ارتباط‌اند. این تحقیق بر آن است تا با شناخت تمایزات حریمی خانه‌های اقلیم ایران به شاخصه‌های کالبدی پاسخ‌گو به نیازهای هر مزاج دست یابد. زیرا انسان‌ها با تفاوت‌های جسمی و روحی خود در قالب تنوعات مزاج- شخصیتی میزان متفاوتی از حریم را طلب می‌کنند. حریم وابسته به تعریف هر فرد از میزان ارتباط با فضای اطراف منشأ می‌گیرد که به رضایت و امنیت افراد از فاکتورهایی نظیر تأمین حریم بر مبنای نحوه ارتباط فضاها با هم و توجه به میزان بسته تا باز بودن فضاهایی خصوصی تا عمومی خانه بستگی دارد. حریم مطرح‌شده توسط افراد مختلف به دلیل قرارگیری در دسته‌بندی مزاجی- شخصیتی متنوع متفاوت است. در زمینه ارتباط مستقیم مزاج و معماری مطالعات کمی انجام پذیرفته است. دانش تأثیرات و ارتباطات مزاجی- شخصیتی مطرح‌شده با عنوان روان‌شناسی حریم معرفی شد. روان‌شناسی حریم همراه دانش حریم در جغرافیای متفاوت در ایران بررسی شد: ۱. شناخت حریم در بین انسان‌های ساکن در مناطق جغرافیایی ایران؛ ۲. بررسی تأثیر تنوعات کالبد خانه بر تنوعات شخصیتی و مزاجی طب اسلامی، به‌منظور ایجاد آسایش جسمانی و روانی ساکنان. موضوع پیکره‌بندی فضا در مسکن سنتی با توجه به میزان حریم ساکنان در زمره محصوریت‌های ادراکی در معماری است؛ به‌منظور شناخت حریم مطلوب در خانه‌ها، دسته‌بندی‌های مزاجی و شخصیتی افراد (که ساکنان خانه‌های چهار اقلیم را تشکیل می‌دهند) بررسی شد. نحوه پیکره‌بندی فضایی خانه‌های سنتی چهار اقلیم بررسی شد تا بتوان از آن در طراحی خانه‌های معاصر استفاده کرد. وجود هم‌خوانی بین پیکره‌بندی این خانه‌ها و تنوعات آن با فرهنگ سکونت ساکنان که ناشی از تنوعات مزاجی و شخصیتی است، معماران را قادر می‌کند خانه‌ها را براساس مطلوبیت حریمی ساکنان خود طراحی کنند و الگوهای حریمی افراد را بارزتر به نمایش بگذارند. در این پژوهش تلاش شده است تا با مقایسه پیکره‌بندی خانه‌ها در چهار بوم فرهنگ ایرانی تفاوت‌های حریمی در کالبد خانه‌ها حاصل شود تا با شناخت تنوعات جسمی، مزاجی، و سلامت محور ساکنان تنوعات حریمی برای ساکنان و تفاوت‌های حریم‌خواهی در نظام تفاوت‌های شخصیتی- اقلیمی سنتی و جدید حاصل شود.

مبانی نظری

شناخت ابعاد شخصیتی و مزاجی ساکنان خانه‌های چهار اقلیم ایران در شناخت روان‌شناسی حریم، جغرافیای حریم انسان، و بیان تمایزات حریم‌خواهی ساکنان کمک‌کننده است. در دو حوزه مجزا، به بررسی تأثیر شاخص‌های معماری در آسایش ساکنان و پژوهش‌های روان‌شناسی و مزاج در طب اسلامی پرداخته شده است.

۱. شخصیت و حریم

شخصیت مجموعه‌ای از احساسات، افکار، و رفتارهای فرد است که از مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی تأثیر می‌پذیرد، مانند عوامل فیزیکی و ذهنی، قابلیت‌های معنوی، توانایی‌های یادگیری و ذاتی، احساسات، خواسته‌ها، عادات، شیوه تفکر، و هر نوع رفتار از جمله درک و توجه (ایرنگون و اریک بوگا، ۲۰۱۵: ۱۱۸۷). منظور از شخصیت درحقیقت مجموعه ثابتی از احساسات و رفتارهایی است که با عوامل محیطی و ژنتیکی شکل گرفته‌اند. شخصیت افراد به‌طور

ناگهانی یا تصادفی شکل نمی‌گیرد، بلکه محصول چندین عامل است که افراد را از یکدیگر متمایز می‌کند (ایوانسویچ و متیسون، ۲۰۰۲: ۵۲). رفتار انسان جنبه‌های گوناگونی دارد که موجب شده است همواره به‌عنوان یک موجود پیچیده شناخته شود و پیش‌بینی حرکاتش مشکل یا غیرممکن باشد. این ناتوانی بیشتر ناشی از شناخت ناکافی درباره طبیعت شخصیت افراد به‌عنوان یک پیشگوی معتبر و تفاوت‌های فردی آن‌هاست (فرانزیسکا و همکاران، ۲۰۱۴: ۵۸-۶۳). دانشمندان درباره ابعاد شخصیتی افراد آرا و تقسیم‌بندی‌های گوناگونی ارائه کرده‌اند.

۲. گونه‌های شخصیت و تفاوت حریم در آن‌ها

در عصر کنونی، شناخت تفاوت‌های فردی و ویژگی‌های شخصیتی افراد در بسیاری از موقعیت‌ها ضروری است؛ کارایی افراد در شغل، موفقیت در تحصیل، اثربخشی روش‌های درمانی و به‌طور کلی سازگاری انسان در همه موقعیت‌های زندگی با ویژگی‌های شخصیتی آن‌ها رابطه دارد (کرینگ و همکاران، ۲۰۱۱: ۲۴۱). در همه تئوری‌های شخصیت، رفتار افراد تحت تأثیر شخصیت آن‌هاست (فاندر، ۱۹۹۴). براساس تئوری شخصیت، آیزنک انسان‌ها را به چهار دسته درون‌گرا، برون‌گرا، پایدار، و ناپایدار تقسیم می‌کند. سیریل برت گذشته از تقسیم‌بندی براساس درون‌گرایی و برون‌گرایی معتقد به تقسیم‌بندی شخصیت براساس پایداری و ناپایداری نیز هست (بیسل و اشاستر، ۱۹۷۸؛ گروتر، ۱۳۸۸). همه انسان‌ها در این دسته‌بندی قرار می‌گیرند. آیزنک در نخستین تحقیقات خود به دو بعد شخصیت دست یافت و آن‌ها را درون‌گرا-برون‌گرا^۱ و روان‌آزرده‌خوبی (پایدار-ناپایدار)^۲ نام نهاد. آیزنک، پس از تأکید بر دو بعد اولیه، بعد سوم را به آن‌ها افزود و آن را روان‌پریش‌خوبی^۳ نام نهاد. افراد دارای نمره بالا در این بعد افرادی منزوی، بی‌احساس، و بی‌توجه به دیگران‌اند و با آداب و رسوم مورد قبول جامعه در تضادند (پروین، ۱۳۸۱). آیزنک شخصیت را در سه بعد مشخص می‌کند: ۱. برون‌گرایی در مقابل درون‌گرایی؛ ۲. روان‌رنجورخوبی در برابر پایداری هیجانی^۴؛ ۳. روان‌پریش‌خوبی در برابر کنترل تکانه^۵. مدل پنج‌عاملی شخصیت از مک کری و کوستا عبارت است از: برون‌گرایی، سازش‌پذیری، وظیفه‌شناسی، روان‌رنجوری، و پذیرش تجربه (لاک و همکاران، ۲۰۱۰: ۹؛ چوی و همکاران، ۲۰۱۰: ۲). الف) برون‌گرایی: افراد برون‌گرا از بودن در کنار دیگران لذت می‌برند و تمایل دارند جسور، فعال، و پرحرف باشند. آن‌ها اجتماعی، فعال، و باجرت‌اند (هافیندار، ۲۰۱۳: ۹۲؛ غفاری و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۴۳۳). ب) سازش‌پذیری: به معنای احترام به دیگران است. این افراد سازگار، دلسوز، صادق، و مشتاق برای کمک به دیگران‌اند (غفاری و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۴۳۲). ج) وظیفه‌شناسی: به قابل اعتماد بودن فرد دلالت دارد (آدونگا، ۲۰۱۳: ۴۸-۵۸). د) روان‌رنجوری: از نظر احساسی باثبات، آرام، ملایم، و خویشتن‌دارند (فرانزیسکا و همکاران، ۲۰۱۴: ۵۸-۶۳). پذیرش تجربه: نوع‌دوست‌اند و با دیگران هم‌دردی می‌کنند (آدونگا، ۲۰۱۳).

در مدل آیزنک، میرز و دیگر شخصیت‌شناسان چهار سطح حریم‌خواهی رفتاری در روان‌شناسی شخصیت تأیید شده است، مانند درون‌گرایی، خلوت‌دوستی، هیجان‌دوستی، ناپایداری هیجانی، و ... که در جدول ۱ به آن اشاره شده است. انسان‌ها با همه تفاوت‌های رفتاری و شخصیتی از این دسته‌بندی خارج نخواهند بود.

1. Extraversion-Introversion
2. Neuroticism
3. Psychoticism
4. NEUROTICISM VERSUS EMOTIONAL STABILITY(N)
5. PSYCHOTICISM VERSUS IMPULSE CONTROL(P)

جدول ۱. دسته‌بندی ویژگی‌های شخصیت (اقتباس از: سیاسی، ۱۳۹۵؛ البورجان، ۱۳۹۴؛ شولتز و آلن شولتز، ۲۰۰۶ ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۸۵)

کوستا	درون‌گرایی - برون‌گرایی	روان‌رنجور خوبی ^۱ - وظیفه‌شناسی	سازش‌پذیری - پذیرش تجربه
میرز آیزنک	(I) درون‌گرایی	(E) برون‌گرایی	(P) پایداری
استعداد در تحریک‌پذیری زیاد - خیال‌پرداز - گوشه‌گیر - انزوا دوست - دقیق در کارها - با احتیاط و آرام - فزونی طلب - کمبود عزت نفس - داشتن حس حقارت - پایبند به اصول	تحریک‌پذیر - حساسیت کم در برابر محرك‌ها - دارای مزاج دموی (گرم و تر) - صرف نیروی کم در کارها - بی‌استقامت و ناپایدار - شتاب‌زده در امور و بی‌دقت - انعطاف‌پذیر - اجتماعی - طالب هیجان و بدون فکر	از حیث هوش و تسلط بر نفس و ادراک حسی و تمرکز حواس و اراده و سعی و کوشش از متوسط افراد به‌نجار پایین‌ترند - تلقین‌پذیر - کند در اندیشه و عمل - ناپایداری هیجانی - اغلب نگران‌اند - نامعقول	سخت و دشوار - تمرکز و حافظه ضعیف - کند در فهم، ادراک، و اعمال دارای تحرک کم - نداشتن آمادگی در تغییرات زندگی - جامعه‌ستیز - خودمحور - واقع‌بین - بی‌رحم - متخاصم - خلاق

۳. مطالعات بومی شخصیت در قالب مزاج

مزاج کیفیتی است که در نتیجه کنش و واکنش بین کیفیت‌های متضاد عناصر به وجود آید و آن هنگامی است که این واکنش متقابل به اندازه مقتضی متوقف شود. یعنی عناصر متضاد به مسالمت با یکدیگر رسند (ابن‌سینا، ۱۳۸۷). هر فردی دارای مزاج مربوط به خود است. بنابراین، افراد می‌توانند گرم‌تر، سردتر، خشک‌تر، یا مرطوب‌تر از حد متعادل باشند.

۴. مزاج مجموعه‌ای از ویژگی‌های جسمی و روحی با نمود رفتاری

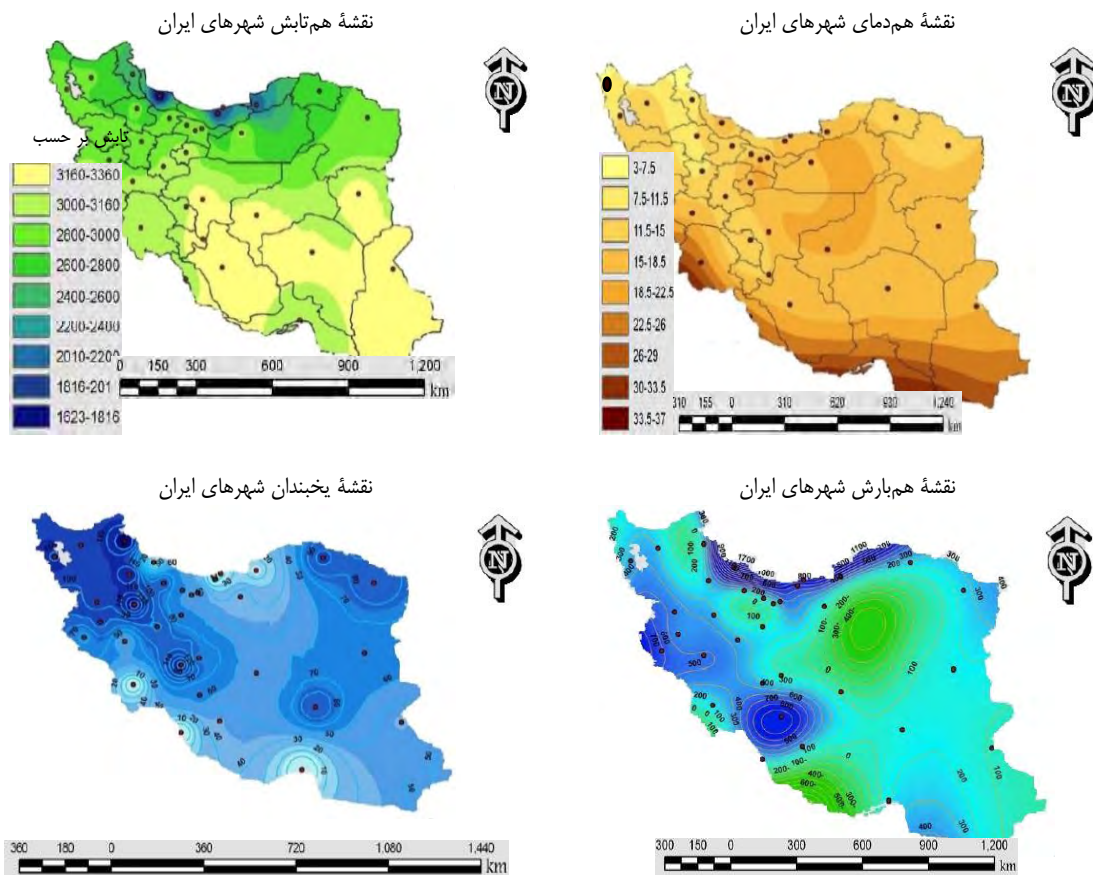
در اولین مرحله هضم غذا در بدن خلط تولید می‌شود. این اخلاط به چهار نوع صفر، بلغم، سودا، و خون تقسیم می‌شود. در صورتی که در بدن انسان هر یک از این اخلاط غلبه پیدا کند، خصوصیات مزاجی فرد به سمت آن خلط غلبه می‌یابد و متمایل می‌شود. ابن‌سینا در کتاب قانون از ویژگی‌های جسمی و روحی هر یک از طبایع سخن گفته است. در جدول ۲ مجموعه‌ای از خصایص جسمی و روحی و نمود رفتاری آن در چهار دسته مزاجی بیان شده است.

جدول ۲. ویژگی‌های خلقی و نمود رفتاری مزاج‌های چهارگانه (اقتباس از ولایتی، ۱۳۸۸؛ شهگلی و پارسایان، ۱۳۹۶)

مزاج	عناصر	ویژگی‌های خلقی	نمود رفتاری
گرم و مرطوب (دموی)	هوا	خوش‌مشرب، اجتماعی، برون‌گرا، شجاع، خوش‌بین، ضعیف در تمرکز کردن حواس، خواب‌آلود، دل‌گنده خونسرد، دیرخشمگین، تأنی در کلام، خواب‌آلود، راحت‌گیر، ترس، احتیاط و خجل، بی‌ثبات و متزلزل - منعطف	گرایش به فضای دل‌باز به دلیل عنصر وجودی هوا و عدم تمایل به قرارگیری کنار رطوبت و جلوه‌های آب
سرد و مرطوب (بلغمی)	آب	پُرانرژی، تندخو، پُرکار و فعال، تیز و حافظه خوب، تجزیه و تحلیل بالا، غضب و خشکی زیاد، تأثیرپذیری کم درون‌گرا، دیرجوش، ریزبین، بدبین، مستعد افسردگی، علاقه‌مند به گوشه‌های دنج، رنگ تیره، بی‌علاقه به نور	عدم حساسیت به رعایت دقیق حریم به دلیل راحت‌گیری، عدم تمایل به قرارگیری کنار رطوبت و جلوه‌های آب
گرم و خشک (صفاوی)	آتش		گرایش به مشاغل پُرکار و زمان‌بر، گرایش به قرارگیری کنار رطوبت و جلوه‌های آب
سرد و خشک (سوداوی)	خاک		گرایش به مشاغل انفرادی و ریزبینانه، علاقه‌مند به قرارگیری در فضاهای دنج و تاریک و بسته

در چهار سطح مزاجی، چهار سطح حریم‌خواهی (دوستی) در علم مزاج‌شناسی تأیید شده است، مانند برون‌گرایی در مزاج دموی‌ها، ترس و احتیاط بلغمی‌ها، هیجان‌دوستی صفاوی‌ها، و درون‌گرایی سوداوی‌ها که در جدول ۲ به آن اشاره شده است. با تفاوت‌های مطرح‌شده، انسان‌ها در هر گروه مزاجی و شخصیتی، با توجه به نیازها و خاستگاه‌های مختلف محیطی، نیاز و تعریف حریم متفاوتی را طلب می‌کنند.

مصدق پژوهی مبانی در بررسی خانه‌های متناسب به مزاج‌ها و شخصیت‌های چهار گانه فوق در ایران با خصلت‌های مزاجی - شخصیتی و حساسیت‌های متفاوت به حریم که در آن‌ها هم قابل مشاهده است و با انتخاب خانه‌های بومی آن‌ها که نتیجه فرهنگ کهن زندگی آن‌هاست به خوبی می‌توان این تمایزات را مشاهده و تحلیل کرد. با توجه به نظر ابن‌سینا، در مبحث اعتدال ناشی از محیط زیست و اجتماعات انسانی، مبنی بر اینکه مزاجی است، شایسته هر یک از ملت‌ها به اقتضای ویژگی‌های آب و هوای محل زیست آن‌ها (ابن‌سینا، ۱۳۸۷) به خانه‌های اقلیم‌های سنتی مراجعه شد. براساس تقسیم‌بندی کسمایی از پهنه‌های اقلیمی ایران در کتاب *اقلیم و معماری و بررسی شرایط دقیق شهرهای ایران* از نظر شاخص رطوبت نسبی، میانگین دمای کمینه و بیشینه، بارندگی، روز یخبندان، روزهای آفتابی که نشان‌دهنده تنوع آب و هوای فضای جغرافیایی ایران است، در کنار توجه به غنای معماری خانه‌های سنتی آن‌ها، در انتخاب نمونه‌های انتخابی خانه‌ها حساسیت ایجاد شد. نخست با بررسی نقشه‌های استخراج‌شده از منابع سنجش جغرافیای اقلیمی، دسته‌بندی اولیه از تنوع اقلیمی ایران براساس تنوع آب و هوای جغرافیای ایران به دست آمد.

شکل ۱. نقشه‌های هم‌دما، هم‌تابش، هم‌بارش، و یخبندان ایران، مأخذ: داده‌ها از دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران

طبق نقشه هم‌دما و هم‌تابش، میزان دما و تابش (در نقاط زردرنگ) در قسمت‌های جنوبی ایران نسبت به سایر شهرها بیشتر است و در نقشه هم‌بارش شهرهای نزدیک به دریا دارای رطوبت بالایی در مقایسه با سایر شهرها هستند. طبق نقشه یخبندان، در شهرهای نزدیک دریا، در شمال و جنوب، به دلیل رطوبت موجود، یخبندان کمتری وجود دارد.

۱. ویژگی‌های آب و هوایی در هر منطقه جغرافیایی که به تفاوت ویژگی‌های محیطی در هر پهنه اقلیمی ایران منجر می‌شود.

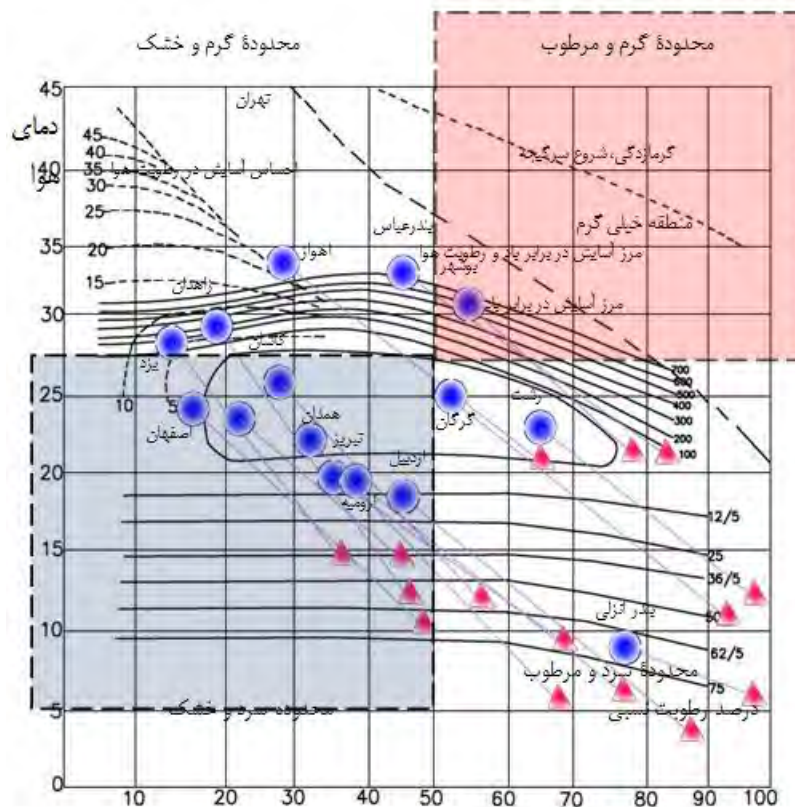
این شاخصه‌ها نشان از منطقه‌ای دارد با دمای بالا و رطوبت بیشتر نسبت به سایر شهرها. در قسمت‌های میانی نقشه ایران در محدوده شهرهای اصفهان و کاشان و ... بارش و یخبندان کم، دما در حالت میانه و تابش در بیشترین حالت قرار دارد که نشان از شهرهایی با آب و هوایی گرم و خشک است. در ادامه به منظور تدقیق داده‌ها، جای‌گذاری رقوم دمایی و رطوبت نسبی در نمودار بیوکلماتیک انسانی، که مبنای تعیین تمایل اقلیمی انسان را نشان می‌دهد، انجام گرفت. به منظور راستی‌آزمایی نمودار بیوکلماتیک انسانی، رطوبت نسبی، میانگین دمای کمینه و بیشینه، بارندگی، روز یخبندان، روزهای آفتابی) در شهرهای ۱۵ ایستگاه سینوپتیک ایران محاسبه شد و ضریب خشکی به روش دومارتن محاسبه شد و نوع اقلیم هر پهنه اقلیمی سنجش شد.

نمودار بیوکلماتیک انسانی

نمودار بیوکلماتیک انسانی را اولگی پیشنهاد داده است که شرایط آسایش فیزیکی انسان را با توجه به شرایط آب و هوایی پیرامون و نوع اقلیم مناطق مختلف می‌توان تعیین کرد (کسمایی، ۱۳۸۷).

شاخص اولگی در نمودار بیوکلماتیک انسانی

در این نمودار محدوده‌ای مشخص شده که نشان‌دهنده نوع اقلیم در رابطه با دما و رطوبت است و با اجرای شرایط گرمایی هوای یک منطقه در این جدول می‌توان نوع اقلیم را مشخص کرد (رازجویان، ۱۳۶۷). این نمودار شرایط زندگی انسان را با توجه به دمای هوا و درصد رطوبت نسبی بیان کرده است. به‌طور کلی، این نمودار بیان می‌کند که با افزایش میزان رطوبت نسبی برای ایجاد آسایش باید دمای هوا مقداری کاهش یابد تا حجم رطوبت نسبی موجود نسبت به شرایط آسایش تغییری نکند. زیرا همان‌طور که می‌دانیم، رابطه رطوبت نسبی و دما رابطه‌ای معکوس است. یعنی با کاهش دما رطوبت نسبی افزایش می‌یابد و با افزایش دما رطوبت نسبی کاهش می‌یابد. شاخص زیست‌اقلیمی انسانی برای ایستگاه‌ها در محدوده پهنه اقلیم چهارگانه ایران در ماه ژانویه (معروف به انقلاب تابستانی مصادف ۲۲ ژوئن) شرایط روزانه = حداکثر دما و حداقل رطوبت نسبی و شرایط شبانه = حداقل دما و حداکثر رطوبت نسبی در نظر گرفته شد و در نمودار بیوکلماتیک انسانی به‌نمایش درآمد. نوع شکل پاره‌خط می‌تواند بیانگر شرایط اقلیمی شهر باشد. هر چه پاره‌خط کشیده‌تر باشد، به معنای نوسان بیشتر دما بین شب و روز است. هر چه نزدیک‌تر باشد مشابهت اقلیمی را بیشتر نشان می‌دهد. هر چه پاره‌خط به سمت محور افقی کشیده شود، نشان‌دهنده اختلاف رطوبتی زیاد است و هر چه به بالا کشیده شود حاکی از اختلافات بالای دمایی است. این داده‌ها در نمودار بیو انسانی با پاره‌خط به هم وصل می‌شود و میزان نوسانات دمایی هر اقلیم را نمایش می‌دهد. از میان ۲۹ ایستگاه هواشناسی فعال در سازمان هواشناسی ایران، چهار پهنه اقلیمی مد نظر کسمایی (پهنه‌های شمال، جنوب، مرکزی، و غربی)، ۱۵ ایستگاه سینوپتیک در این محدوده واقع‌اند. مرکز استان به‌عنوان نماینده ایستگاه، دمای بیشینه و کمینه، رطوبت نسبی شهر، در نمودار بیوکلماتیک انسانی بررسی شد و محدوده قرارگیری هر شهر در پهنه اقلیمی مشخص شد. به‌منظور راستی‌آزمایی در تشخیص در نوع اقلیم، ضریب خشکی هر شهر در چهار پهنه اقلیمی مبنا با روش دومارتن محاسبه شد.

شکل ۲. نمودار بیوکلماتیک انسانی ۱۵ ایستگاه سینوپتیک براساس شاخص الگی، مأخذ: نگارندگان

جدول ۳. داده‌های هواشناسی (رطوبت نسبی، میانگین دمای کمینه و بیشینه، بارندگی، روز یخبندان، روزهای آفتابی) در شهرهای ۱۵ ایستگاه سینوپتیک ایران و محاسبه ضریب خشکی به روش دومارتن، مأخذ: تحلیل داده‌های سازمان هواشناسی کشور

بیشینه وزش باد (m/s)	جمع ساعات آفتابی	تعداد روز با گرد و غبار	تعداد روزهای یخبندان	میانگین رطوبت نسبی (درصد)		بیشینه بارندگی روز (mm)	بارندگی سالانه (میلی‌متر)	دما (درجه سلسیوس)			ضریب خشکی	مرکز استان در هر ایستگاه سینوپتیک		
				کمینه	بیشینه			میانگین کمینه	میانگین بیشینه	میانگین				
۲۷	۲۶۷۱	۱۱	۱۰۱	۲۶/۵	۸۶/۲	۲۸/۶	۲۹۶/۵	۴۰/۴	-۱۶	۱۰/۹	۴/۷	۱۷/۱	۱۸۱/۴	اردبیل
۲۳	۲۹۰۲	۱۶	۱۰۸	۳۷/۴	۷۶/۷	۳۵/۲	۳۷۷/۳	۳۹/۹	-۱۴/۸	۱۲/۵	۵/۷	۱۹/۳	۳۲/۱۲	ارومیه
۲۱	۲۷۸۴/۲	۲۸	۸۸	۳۴/۷	۶۹/۴	۳۱/۶	۲۸۶/۹	۴۰/۲	-۱۴/۸	۱۴	۸/۲	۱۹/۸	۴۱/۱۲	تبریز
۱۶	۳۱۵۵/۵	۷۹	-	۲۸/۲	۶۵/۳	۳۹/۸	۲۶۹/۷	۵۰/۴	۲	۲۷/۳	۲۰/۴	۳۳/۳	۹۵/۷	اهواز
۲۲	۳۲۶۹/۳	۱۲۹	-	۴۵	۸۱/۹	۳۳/۴	۱۵۲/۲	۴۶/۷	۶/۵	۲۷/۸	۲۲/۴	۳۳/۱	-۲/۴	بندرعباس
۴۰	۳۰۶۳	۵۲	-	۵۲/۹	۷۹/۲	۳۸	۲۷۲/۵	۴۳/۹	۷/۴	۲۶/۵	۲۲/۵	۳۰/۴	۴۶/۷	بوشهر
۲۲	۲۹۸۲/۲	۲۴	۱۳	۲۱/۷	۴۷/۴	۲۱/۸	۲۰۹/۳	۴۲/۲	-۴/۸	۱۹/۱	۱۴/۲	۳۳/۹	۱۹/۷	تهران
۲۲	۳۳۲۰/۳	۵۰	۶۲	۱۷/۷	۴۹/۶	۱۳/۷	۹۶/۳	۳۹/۸	-۶/۶	۱۷/۷	۱۰/۵	۲۴/۸	۴۷/۳	اصفهان
۲۲	-	-	-	۲۷/۸	۵۶/۹	۵۶	۲۶/۳	۲/۱۰	-۰/۳	۱/۱۹	۱/۱۲	۱/۲۶	۹/۰	کاشان
۱۶	۳۳۴۲/۳	۸۵	۴۵	۱۷/۵	۴۵/۷	۱۷/۷	۱۰۳/۷	۴۰/۶	-۸/۴	۱۹/۸	۱۱/۸	۲۷/۷	۴۷/۳	زاهدان
۲۴	۳۳۹۰/۷	۵۳	۲۱	۱۳/۶	۳۷/۳	۹/۳	۲۸/۴	۴۳/۳	-۴	۲۱/۳	۱۴/۶	۲۸/۱	۲/۱	یزد
۲۹	۳۰۱۳/۶	۳۳	۱۰۷	۳۰/۲	۶۶/۶	۱۸/۵	۳۱۵/۷	۳۹/۸	-۱۵/۶	۱۲/۱	۵/۳	۲/۱	۳۳/۸	همدان
۱۸	۱۸۸۵/۸	۴	۹	۶۴/۴	۹۶/۲	۸۷/۲	۱۲۸۸/۳	۳۶/۴	-۵	۱۷/۳	۲۱/۴	۲۱/۴	۸۵/۵۰	رشت
۳۲/۲	۱۷۹۷	-	۷	۷۶	۹۴	۳۵۳	۱۸۵۳/۵	-	-	۵۷/۷	۵/۴۷	۹/۶۷	۴۹/۱۰۵	بندرانزلی
۲۶	۲۲۸۹/۱	۶	۲۱	۵۳/۴	۹۱/۵	۴۱/۵	۴۷۷/۸	۴۶/۲	-۲/۸	۱۸/۸	۱۲/۶	۲/۵	۵/۱۶	گرگان

طبقه‌بندی اقلیمی دومارتن^۱

این طبقه‌بندی بر مبنای شاخص خشکی^۲ بنا نهاده شده است و در آن از دما و بارندگی برای تعیین نوع اقلیم استفاده می‌شود. برای تعیین اقلیم نماینده هر استان در هر ایستگاه سینوپتیک در این تحقیق از روش دومارتن استفاده شد.

1. De Martonne
2. Aridity index

براساس این روش با استفاده از رابطه تجربی $I = \text{ضریب خشکی}$ ، $T = \text{متوسط درجه حرارت سالانه (سلسیوس)}$ و $P = \text{متوسط بارندگی سالانه (میلی‌متر)}$.

$$I = P / (T + 10)$$

روش دومارتن به دو علت کاربرد بیشتری در ایران دارد: اول اینکه برای محاسبه پارامتر ضریب خشکی در این فرمول به دو عامل متوسط بارش سالانه و متوسط دمای سالانه نیاز است که هر دو در دسترس‌ترین عامل‌ها هستند: دوم اینکه این فرمول طبقه‌بندی بیشتری را در نظر می‌گیرد که می‌تواند اقلیم‌های متنوع‌تری را نشان دهد (علیزاده، ۱۳۸۱).

جدول ۴. تعیین اقلیم براساس روش دومارتن، مأخذ: فرج‌زاده، ۱۳۹۴

نام اقلیم	محدوده ضریب خشکی دومارتن
خشک	کوچک‌تر از ۱۰
نیمه‌خشک	۱۰-۱۹/۹
مدیترانه‌ای	۲۰-۲۳/۹
نیمه‌مرطوب	۲۴-۲۷/۹
مرطوب	۲۸-۳۴/۹
بسیار مرطوب	بیشتر از ۳۵

در تحقیق حاضر از مدل رقومی بارش به‌عنوان عامل P و از مدل رقومی دما به‌عنوان عامل T فرمول دومارتن استفاده شد. از میان تنوعات اقلیمی مطرح‌شده در دومارتن، سنجش در این پژوهش، چهار پهنه اقلیمی کتاب اقلیم و معماری به‌دلیل توجه به ساختمان‌ها در اقلیم‌های دسته‌بندی‌شده مبنا قرار گرفت.

جدول ۵. پهنه‌بندی اقلیمی با مقایسه میانگین‌ها در ایستگاه‌های اقلیمی^۱ و دلیل انتخاب شهرهای مبنا، مأخذ: نگارندگان

پهنه‌بندی اقلیمی کسمایی	ایستگاه سینوپتیک ^۲	مراکز استان در هر ایستگاه اقلیمی	ویژگی اقلیمی با روش دومارتن	شهر منتخب
فلات مرکزی (نیمه‌بیابانی بیابانی)	تهران، اصفهان، سیستان و بلوچستان، یزد	تهران، اصفهان و کاشان، زاهدان، یزد	گرم و خشک	کاشان
دلیل انتخاب	کاشان مبناي سنجش برای اقلیم گرم و خشک انتخاب شده، زیرا نسبت به سایر ایستگاه‌ها خشک‌تر است و طبق نمودار بیو انسانی در محدوده آسایش قرار دارد. در مقایسه دما و رطوبت نسبی و ... حالت میانه‌ای نسبت به سایر ایستگاه‌ها دارد که در نمودار بیو انسانی در محدوده آسایش نزدیک‌تری است. در ایستگاه اصفهان، کاشان با درجه خشکی بیشتر نسبت به اصفهان و با رطوبت نسبی بالاتر نزدیک به شرایط آسایش است. مبناي بهتری برای سنجش در این پهنه اقلیمی است.			
اقلیم سواحل جنوبی	هرمزگان، بوشهر، خوزستان	بندرعباس، بوشهر، اهواز	گرم و مرطوب	بوشهر
دلیل انتخاب	بوشهر طبق مقایسه عددی ضریب خشکی حالت میانه دارد و در محدوده قرارگیری در نمودار بیو انسانی در محدوده آسایش در برابر باد و در منطقه گرم و مرطوب نمودار بیو انسانی قرار دارد. در مقایسه با سایر شهرهای این پهنه مبناي بهتری برای سنجش است.			
اقلیم کوهستانی غربی	آذربایجان شرقی، همدان، آذربایجان غربی، اردبیل	تبریز، همدان، ارومیه، اردبیل	سرد و خشک	اردبیل
دلیل انتخاب	با مقایسه ۴ ایستگاه، ایستگاه اردبیل در حالت میانه از لحاظ رقوم دمایی نسبت به سایر ایستگاه قرار دارد و از لحاظ محدوده خشکی در محدوده نزدیک‌تر به آسایش انسانی قرار دارد (دارای درجه خشکی میانه نسبت به سایر ایستگاه‌ها). با قرارگیری در مرزبندی‌های اقلیمی (کسمایی) مبناي سنجش مناسبی برای اقلیم سرد و خشک است.			
اقلیم سواحل شمالی و دریای خزر	گیلان، گلستان، مازندران	رشت و بندرانزلی، گرگان، ساری	معتدل و مرطوب	بندرانزلی
دلیل انتخاب	در بندرانزلی به سبب تأثیرپذیری مستقیم از دریای خزر، تعداد روزهای یخبندان در سال به مراتب کمتر از رشت است. با توجه به میزان خشکی شهرهای دسته‌بندی‌شده در پهنه‌بندی اقلیمی چهارگانه (کسمایی)، بندرانزلی به دلیل میزان خشکی کم و تفاوت زیاد در رطوبت از میان شهرهای اقلیم سواحل شمالی انتخاب شد تا تفاوت معنادارتری را نسبت به اردبیل در اقلیم کوهستانی بدهد.			

۱. دمای بیشینه و کمینه براساس داده‌های سازمان هواشناسی ایران و تحقیقات دانشجویان جغرافیای دانشگاه تهران استخراج شده است و در نهایت بررسی شده است.

۲. نوع ایستگاه هواشناسی

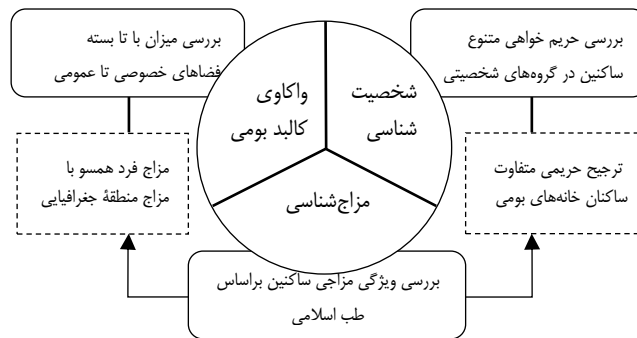
براساس هماهنگی بین مزاج منطقه و مزاج انسان که توسط ابن‌سینا اشاره شده است، می‌توان صفات و ویژگی‌های مزاجی انسان‌ها را در چهار اقلیم ایران همسو با ویژگی‌های اقلیمی متفاوت مناطق ایران دانست. نیاز به حریم و سلسله‌مراتب فضای زیست، تأکید بر قلمرو و شیوه تعامل اجتماعی در سطوح مختلف در هماهنگی بین تنوع مزاجی محیط و انسان می‌تواند به صورت متفاوت معنادار شود.

روش پژوهش

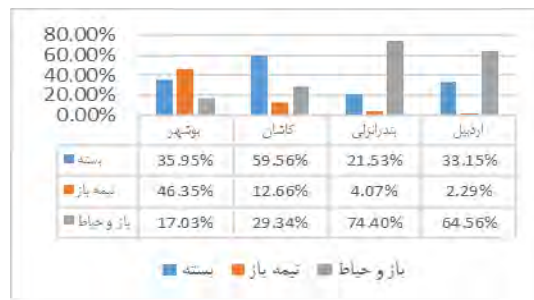
تبیین شاخص کالبدی حریم‌سنجی

در این پژوهش از روش ترکیبی در تحلیل نمونه موردی خانه‌های سنتی چهار اقلیم ایران استفاده شده است. براساس دسته‌بندی متنوع مزاجی - شخصیتی افراد، اقلیم متناسب با این تنوعات مزاجی - شخصیتی معرفی شده است. در هر اقلیم، با توجه به نیازها و خاستگاه‌های مختلف محیطی، نیاز و تعریف حریم، برای ساکنان هر بوم، متفاوت معنا می‌یابد. بدین ترتیب از روش‌های توصیفی - تحلیلی در بررسی حریم‌بندی خانه‌ها و در نهایت استدلال منطقی در بررسی و تحلیل انتساب حریم‌بندی بررسی شده به شخصیت‌ها استفاده شده است. با شرح مراحل اجرای پژوهش، از ابزارهای مطالعات کتابخانه‌ای و قیاس تطبیقی استفاده شده است. حیاط در خانه‌های ایرانی به نشانه حریم، تملک، و ... عنصری مهم در جهت سازمان‌دهی فضاهای مختلف است و حریمی امن و آرام برای آسایش خانواده تلقی می‌شود (فرخ‌یار، ۱۳۹۲). تنوع حوزه‌بندی حیاط‌ها در خانه‌های چهار اقلیم به نحوی است که تفکیک فضای باز تا بسته را به‌نمایش می‌گذارد. این تنوع حیاط‌ها در کنار سایر ویژگی‌های معرف حریم، در بررسی میزان حریم‌خواهی فضای کالبدی کمک می‌کند. خانه‌های چهار اقلیم با عرصه‌بندی معماری فضاها براساس خصوصی تا عمومی، که توجه به بُعد فرهنگی دارند، با دقت به هشت مورد دسته‌بندی شدند: ۱. تنوع دسته‌بندی مساحت‌های اختصاص‌یافته به حیاط و فضاهای خصوصی تا عمومی؛ ۲. بررسی میزان نفوذ حرکتی به فضاها، با عنوان سیالیت فضایی تعریف شده؛ ۳. بررسی امکان نفوذ بصری به فضاها و نسبت جداره‌ها با باشوها؛ با عنوان شفافیت فضایی تعریف شده؛ ۴. توجه به میزان عرصه‌بندی فضاها از خصوصی تا عمومی که توجه به بُعد فرهنگی دارند؛ ۵. بررسی نوع و میزان دسترسی به میزان فضای باز تا بسته، فضای خصوصی تا عمومی؛ ۶. بررسی نسبت توده به حجم؛ ۷. بررسی و مقایسه قرارگیری ریزفضاهای باز تا بسته در عرصه‌های خصوصی تا عمومی؛ ۸. مقایسه فضاهای باز تا بسته در سطح و ارتفاع به منظور نمایش میزان گشودگی عمودی و افقی، به عنوان شاخص‌های تعریف‌کننده حریم در خانه‌ها مورد ارزیابی واقع شد. در همین راستا، نمونه موردهای انتخابی از خانه‌های بومی اقلیم چهارگانه ایران است تا نمایش صادقانه‌تر از فاکتورهای مؤثر بر حریم را نمایش دهد؛ از هر اقلیم، خانه‌ای با ویژگی‌های محیطی آن اقلیم انتخاب شد و اندازه‌گیری‌ها در نرم‌افزار اتوکد انجام پذیرفت. نسبت فضاها و جداره‌ها به مساحت کل برآورد شد و اندازه‌ها براساس درصدی از سطح کل استخراج شد.^۱ نسبت تراز و مقیاس قرارگیری فضاهای باز تا بسته، که مساحتی از کل مجموعه را دربر می‌گیرد، مقایسه شد، زیرا در تعریف حریم پاسخی معنادار در نمونه‌های انتخابی وجود داشت.

۱. مساحت فضاها با درصد نسبی از مساحت کل فضای اشغال‌شده بررسی شده است. فضای خصوصی و زیستی، مانند خواب، نشمین، سرویس‌ها ... در طبقه اول و کاربری‌های خدماتی و عمومی مانند انبار، آب‌انبار، فضای اختصاص‌داده‌شده به ورودی و حیاط در طبقه همکف، طارمه، فضای نیمه‌باز در هر دو طبقه دیده شده است. شناسیل به منظور سایه‌اندازی در قسمت فضای زیستی خانه‌ها، که شامل خواب، نشمین، و زمستان‌نشین می‌شود، مستقر شده است. زمستان‌نشین در ارتفاع پایین‌تر از فضای باز حیاط با پله قرار گرفته است. میزان گشودگی عمودی در طبقه همکف از طبقه اول کمتر است و میزان گشودگی‌ها در طبقات اول بیشتر است. ورودی مطبخ و زمستان‌نشین به سمت حیاط (فضای باز) قرار دارد. در کنار هر فضای زیستی، که شامل اتاق‌های خصوصی و نیمه‌خصوصی می‌شود، صندوق خانه‌ای در ارتباط با فضا قرار دارد.

شکل ۳. فرایندشناسی روان‌شناسی حریم، به منظور حصول تمایزات حریم‌خواهی ساکنان چهار اقلیم

شکل ۴. مقایسه توجه به فضای بسته تا باز در چهار اقلیم

بحث و یافته‌ها

بررسی میزان نسبی فضای بسته تا باز و فضاهای خصوصی تا عمومی در خانه‌های چهار اقلیم میان فضاهای بسته تا باز (حیاط) و خصوصی تا عمومی خانه‌های چهار اقلیم ایران ارتباط معناداری وجود دارد. این ارتباط نشان‌دهنده میزان تمایل به داشتن حریم افراد ساکن در خانه‌های چهار اقلیم است. به طور مثال، خانه‌هایی یافت شد که بخش اعظمی از سطح اشغال را به حیاط و تعدادی دیگر به فضای خصوصی اختصاص داده بودند که به ترتیب این توجه نشان‌دهنده تمایل به حریم کم و زیاد است (شکل ۴)

جدول ۶. دسته‌بندی ریزفضاها به فضای خصوصی تا عمومی در محیط بسته تا باز مؤثر در سنجش حریم و مرز در خانه‌ها

تنوع اقلیمی	عرصه‌بندی فضاها	خصوصی	نیمه خصوصی	نیمه عمومی	عمومی
		حریم‌خواه درجه ۱	حریم‌خواه درجه ۲	حریم‌خواه درجه ۳	حریم‌خواه درجه ۴
گرم و خشک	اتاق ۲، ۳ در، اتاق بادگیر، سرویس	مطبخ، حوضخانه، سرداب، حیاط	اتاق ۵دری، شاه‌نشین، تالار، ایوان، صفا	ورودی، پله، دالان، هشتی، حیاط	
سرد و خشک	اتاق خواب	آشپزخانه، پذیرایی، حیاط اندرونی	اتاق پله، راهرو، سرسرا	گلخانه، انبار، حیاط، گاراژ	
گرم و مرطوب	خواب، سرویس	نشیم، مطبخ	زمستان‌نشین، مجلسی، طارمه، شناسیل	انبار، آب‌انبار، راهرو، ورودی، حیاط، پله	
سرد و مرطوب	اتاق خواب	اتاق کار	پذیرایی، مطبخ	سرسرا، سرویس، حمام، ایوان، پله	

مأخذ: نگارندگان

براساس جدول ۶، ریزفضاها براساس عرصه‌بندی خصوصی تا عمومی در محاسبه نسبت فضاها با هم در نظر گرفته شده است. بدین منظور، همه مساحت‌های اختصاص یافته در دسته‌بندی خصوصی تا عمومی در تنوعی از جای‌گیری فضایی بسته تا باز نشان از تفاوت در حساسیت ساکنان اقلیم‌ها در مرزها و تعیین حدود حریم در خانه‌ها داشت. در هر خانه انتخابی این موارد بررسی شد تا میزان اهمیت و ارزش‌گذاری هر اقلیم بر این فاکتور سنجش شود.

جدول ۷. نسبت فضاهای باز تا بسته در خانه اقلیم گرم و خشک در پاسخ‌گویی به شاخص رفتار در حریم کنترل‌شده فضای خصوصی، مأخذ: نگارندگان

اسناد معماری		نماینده از اقلیم گرم و خشک: استان اصفهان، شهر کاشان* - خانه آل یاسین			
		فضای عملکردی براساس میزان حریم‌خواهی			
درجه‌بندی	ارتباط	درصد	درجه‌بندی	ارتباط	درصد
درجه ۱	بسته	۳۳٫۴۶٪	درجه ۳	بسته	۹٫۹۶٪
۳۳٫۴۶٪	نیمه‌باز	-	۲۰٫۲۱٪	نیمه‌باز	۵٫۴۷٪
خصوصی	باز	-	نیمه‌عمومی	باز	۴٫۷۸٪
درجه ۲	بسته	۳۹٫۷٪	درجه ۴	بسته	۰٫۲۷٪
۶۰٫۵٪	نیمه‌باز	-	۲۲٫۷۸٪	نیمه‌باز	-
نیمه‌خصوصی	باز	۲۰٫۸٪	عمومی	باز	۲۲٫۴۸٪
<p>درون‌گرا- فضاهای در سه جهت و پیرامون حیاط مرکزی- ساختمان متراکم- ترکیب فضاهای فشرده و تعریف راهروهایی به سمت فضاهای داخلی- حیاط در دو تراز، همکف و زیرزمین- فضاهای عملکردی در سه تراز- استقرار فضای باز و نیمه‌باز در طبقات به‌منظور ایجاد ارتباط بصری با حیاط و تعدیل شرایط اقلیمی- فضای نیمه‌باز (ایوان) در جلوی فضای بسته اقامتی، تعریف سلسله‌مراتب ورود به فضای خصوصی (محرمیت)- راهروهای مسقف فضای ارتباطی است پنهان از دید- ورودی از کنار ساختمان است و با هشتی و دالان به فضای زیستی می‌رسد (محرمیت)</p>					
قرار فضاهای در	مراتب دسترسی	از حیاط مرکزی به فضای نیمه‌باز (ایوان) و در ادامه به فضای بسته زیستی (توجه به محرمیت)- از فضای باز به نیمه‌باز (مهمانی و صفا به ایوان)- از فضای ارتباطی پنهان در فضای‌های زیستی به فضای بسته زیستی			
مقیاس میانه و خرد	نسبت فضای زیستی به فضای باز ^۲	درصد فضای بسته زیستی بیشتر از فضای ارتباطی (توجه به محرمیت)- درصد نسبی برابر فضای زیستی به فضای باز حیاط			
	منافذ	بازشوها، به سمت حیاط			

در این نمونه، درصد فضای خصوصی و بسته از سایر عرصه‌های زیستی، نسبت توده به سطح کل (بسته‌بودن فضاهای زیستی) بیشتر است. مراتب دسترسی چندگانه و حدود بصری کم، منافذ کم، و نسبت بیشتر توده به فضای باز حاکی از بیشترین حساسیت به شاخص‌های حریم است و در سطح ۱ و پُرحریم‌ترین خانه‌ها در اقلیم‌های ایران است.

جدول ۸. نسبت فضاهای باز تا بسته در خانه اقلیم سرد و خشک در پاسخ‌گویی به شاخص رفتار در حریم کنترل‌شده فضای نیمه‌خصوصی و خصوصی، مأخذ: نگارندگان

اسناد معماری		نماینده از اقلیم سرد و خشک: استان آذربایجان غربی، شهر اردبیل* - خانه منافزاده ^۴			
		فضای عملکردی براساس میزان حریم‌خواهی			
درجه‌بندی	ارتباط	درصد	درجه‌بندی	ارتباط	درصد
حریم درجه ۱	بسته	۱۰٫۲۷٪	حریم درجه ۳	بسته	۴۰٫۹٪
۱۰٫۲۷٪	نیمه‌باز	-	۴۰٫۹٪	نیمه‌باز	-
خصوصی	باز	-	نیمه‌عمومی	باز	-
حریم درجه ۲	بسته	۴۱٫۸۵٪	درجه ۴	بسته	۲٫۲۹٪
۲۸٫۳۸٪	نیمه‌باز	-	۳۳٫۳۳٪	نیمه‌باز	-
نیمه‌خصوصی	باز	۳۳٫۵۳٪	عمومی	باز	۳۱٫۰۴٪
<p>برون‌گرا- ساختمان دو جبهه از حیاط- فضای زیستی فشرده- ترکیب فضاهای به‌سادگی در کنار هم و در ارتباط با سراسرا- حیاط در دو تراز- فضاهای عملکردی در سه تراز از همکف، استقرار فضاهای باز و نیمه‌باز زیستی در طبقات بسته- راهروهای باز مقابل فضاهای بسته و نیمه‌باز- ارتباط فضاهای زیستی عمدتاً به‌صورت مستقل</p>					
قرار فضاهای در	دسترسی	ارتباط از حیاط به سراسرا (نقش تقسیم‌کننده)- ارتباط بصری از اتاق به حیاط و برعکس (شفافیت)			
مقیاس میانه و خرد	نسبت فضای زیستی به فضای باز	درصد فضای باز حیاط بیشتر از مجموع فضای زیستی- حیاط در دو تراز (رعایت حدود بصری و حرکتی)			
	منافذ	بازشوها کم، به سمت حیاط			

- همه پلان‌ها بازترسیم شده از کتاب ک. حاجی‌قاسمی (۱۳۸۳) است (گنج‌نامه: فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران د ۱۴: خانه‌های کاشان، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی شهید بهشتی).
- میزان توجه به فضای زیستی بیشتر از فضای باز و حیاط است که نشان از تمایل ساکنان به قرارگیری در فضاهای زیستی بسته دارد (نشان از قرارگیری در فضاهای حریم بیشتر و مرزهای تعریف‌شده دارد).
- اختصاص فضایی بسته برای سیرکلاسیون عمودی (پله)، محدوده میانی خانه به فضای ارتباطی (سراسرا و اتاقی مخصوص پلکان به طبقه بالا)، جداره‌های پیوسته و گشودگی‌ها از طریق پنجره و درب به سمت فضای باز (حیاط) است. حیاط در دو سطح بیرونی (قسمت ورودی) و اندرونی (در طبقه اول) قرار دارد.
- پلان‌ها بازترسیم‌شده از کتاب خانه ایرانی، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی سازمان ملی زمین و مسکن دفتر به‌سازی و نوسازی شهری.

درصد فضای نیمه‌خصوصی، خصوصی، و به‌صورت بسته و نیمه‌باز از سایر عرصه‌های زیستی، نسبت توده به سطح کل (بسته‌بودن فضاهای زیستی) کمتر از نمونه انتخابی کاشان است. مراتب دسترسی و حدود بصری، منافذ و نسبت توده به فضای باز حساسیت کمتر به شاخص‌های حریم به نسبت اقلیم گرم و خشک (کاشان) دارد و در سطح ۲ حریم‌خواهی بعد از خانه کاشان قرار دارد.

جدول ۹. نسبت فضاهای باز نیمه‌باز و بسته در خانه‌های اقلیم گرم و مرطوب در پاسخ‌گویی به شاخص رفتار کالبدی در حریم کنترل‌شده فضای نیمه‌عمومی، مأخذ: نگارندگان

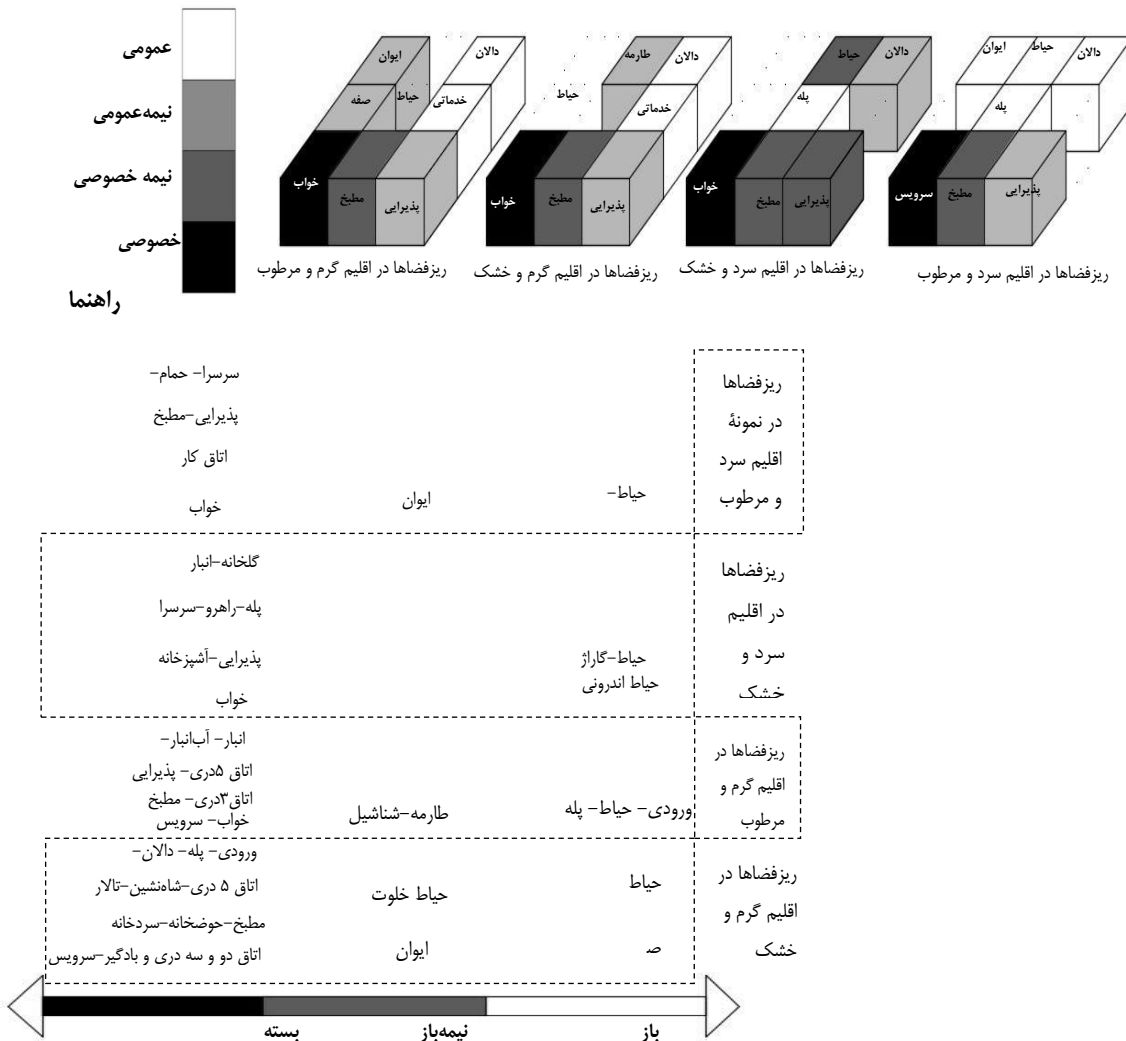
اسناد معماری		نمایندۀ از اقلیم گرم و مرطوب: استان بوشهر، شهر بوشهر* - خانهٔ مهربان ^۱				
		فضای عملکردی براساس میزان حریم‌خواهی				
		درصد	ارتباط	درجه‌بندی	درصد	ارتباط
طبقه همکف		۸۳٫۹٪	بسته	درجه ۳	۱۳٫۰۱٪	بسته
		۲۲٫۴۴٪	نیم‌باز	۴۰٫۸۳٪	-	نیمه‌باز
		-	باز	نیمه‌عمومی	-	باز
طبقه اول		۳٫۸۹٪	بسته	درجه ۴	۷٫۸۷٪	بسته
		۲۲٫۶۵٪	نیمه‌باز	۲۶٫۵۴٪	-	نیمه‌باز
	حیاط (اندرونی - بیرونی)	۱۳٫۲۵٪		عمومی		
	فضای جانبی	۱۱٫۷۵٪				
	نسبت جدارها	۵۴٫۰۶٪				
	مساحت توده به کل	۳۶٫۶۲٪				
	فضای بسته	۳۳٫۱۶٪				
	فضای نیمه‌باز	۲۲٫۴۴٪				
قرار فضاها در مقیاس کل		درون‌گرا- استقرار ساختمان در چهار جهت- ساختمان متراکم از ترکیب فضاها به‌صورت گسترده با ترکیب با فضاهای نیمه‌باز و حیاطها در یک تراز از فضاهای عملکردی در سه تراز از همکف- استقرار فضاهای باز و نیمه‌باز در طبقات برای استفاده از نسیم دریا از فضاهای نیمه‌باز بین فضاهای بسته- راهروهای باز مقابل فضاهای بسته و نیمه‌باز- ارتباط فضاهای زیستی عمدتاً به‌صورت مستقل				
قرار فضاها در مقیاس میانه و خرد		مراتب دسترسی		از حیاط به راهروهای نیمه‌باز و اتاق- از راهروهای نیمه‌باز به اتاق و به فضاهای زیستی نیمه‌باز- از راهروهای باز به فضای زیستی- از راهروهای نیمه‌باز به باز		
		نسبت فضای زیستی به فضای باز		کشیدگی فضای زیستی در جهت بندۀ حیاط مرکزی		
		منافذ		به سمت حیاط مرکزی در طبقه بالا- به سمت خارج در چهار جهت		

درصد فضای نیمه‌عمومی و نیمه‌باز از سایر عرصه‌های زیستی، نسبت توده به سطح کل (بسته‌بودن فضاهای زیستی) کمتر از نمونه انتخابی کاشان و اردبیل است. مراتب دسترسی و حدود بصری، منافذ و نسبت توده به فضای باز حساسیت کمتری به شاخص‌های حریم به نسبت اقلیم گرم و خشک (کاشان) و گرم و مرطوب دارد و در سطح ۳ حریم‌خواهی (دوستی) است.

جدول ۱۰. نسبت فضاهای باز تا بسته در خانهٔ اقلیم سرد و مرطوب در پاسخ‌گویی به شاخص رفتار در حریم کنترل‌شده فضای خدماتی به حریم، مأخذ: نگارندگان

اسناد معماری		نمایندۀ از اقلیم سرد و مرطوب: استان گیلان، شهر بندرانزلی* - خانهٔ حاج سیدحسین امام‌جمعه ^۲				
		فضای عملکردی براساس میزان حریم‌خواهی				
		درصد	ارتباط	درجه‌بندی	درصد	ارتباط
طبقه همکف		۴۴٫۹٪	بسته	درجه ۳	۱۲٫۷۷٪	بسته
		-	نیمه‌باز	۴۴٫۹٪	-	نیمه‌باز
		-	باز	نیمه‌عمومی	-	باز
طبقه اول		۰٫۴۵٪	بسته	درجه ۴	۱۳٫۴٪	بسته
		۴۰٫۴٪	نیمه‌باز	۷۸٫۸۹٪	-	نیمه‌باز
	حیاط	۷۴٫۴٪	باز	عمومی	-	باز
	نسبت جدارها	۱۱٫۶۲٪				
	مساحت توده به کل	۲۳٫۲۳٪				
	فضای بسته	۱۹٫۰۵٪				
	فضای نیمه‌باز	۴۰٫۴٪				
	فضای باز	۷۴٫۴٪				
قرار فضاها در مقیاس کل		برون‌گرا- ساختمان در جهات مختلف حیاط- ساختمان به‌صورت پراکنده- ترکیب فضاها به‌سادگی در کنار یکدیگر و بدون فضای رابط- قرارگیری حیاط در یک تراز- فضاهای عملکردی در یک تراز با یک کرسی کوتاه بالاتر از زمین- استقرار فضاهای خدماتی جدا از فضای زیستی در دو جبهه حیاط- فضای نیمه‌باز ایوان در بین فضای زیستی بسته- راه‌های ارتباطی در کنار بنا و در فضای باز مجموعه- ارتباط فضای زیستی از طریق پلکان و از طریق سرسرای اصلی- ورودی از داخل حیاط				
قرار فضاها در مقیاس میانه و خرد		دسترسی		ارتباط از حیاط به مسیر باز (پله) به ایوان و فضای زیستی- ارتباط بصری از اتاق به حیاط و برعکس (شفافیت)- در داخل، فضاها بدون عنصر واسط به همدیگر راه دارند		
		تناسبات نسبت فضای زیستی به فضای باز		درصد فضای باز حیاط بیشتر از مجموع فضای زیستی (توجه گشودگی افقی در خانه)		
		منافذ		بازشوها زیاد، به سمت حیاط- جداره اندک و با شیشه است (توجه به شفافیت بصری)		

۱. پلان‌ها بازترسیم‌شده از کتاب *خانه ایرانی*، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی سازمان ملی زمین و مسکن دفتر به‌سازی و نوسازی شهری.
۲. پلان‌ها بازترسیم‌شده از کتاب *خانه ایرانی*، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی سازمان ملی زمین و مسکن دفتر به‌سازی و نوسازی شهری.

شکل ۵. نمودار بررسی مکان‌گزینی حریمی کاربری‌ها در مسکن بومی براساس میزان توجه به فضای خصوصی تا عمومی و باز تا بسته

درصد فضای عمومی و باز از سایر عرصه‌های زیستی، نسبت توده به سطح کل (بسته‌بودن فضاهای زیستی) کمتر از نمونه انتخابی کاشان و اردبیل و بوشهر است. مراتب دسترسی و حدود بصری، منافذ و نسبت توده به فضای باز، حساسیت کمتری به شاخص‌های حریم به نسبت سایر اقلیم‌ها دارد و در سطح ۴ (کم‌حریم‌ترین) حریم‌خواهی (دوستی) است.

مقایسه و تحلیل تطبیقی داده‌ها

۱. مقایسه و تحلیل گشودگی حریم در فضای رفتاری (وسعت فضای رفتاری بسته، نیمه‌باز، و باز) در اقلیم چهارگانه ایران

اهمیت به فضای بسته در نمونه کاشان در کنار سایر نمونه نشان از گشودگی کم دارد. اهمیت به فضای نیمه‌باز در نمونه بوشهر نشان از توجه به منافذ و گشودگی‌های فضایی دارد. اهمیت به فضای باز و حیاط در نمونه بندرانزلی نشان از منافذ حرکتی و گشودگی حریم دارد (شکل ۲).

۲. مقایسه مکان‌گزینی حریم‌های خصوصی تا عمومی و فضاهای عملکردی در خانه‌های اقلیم‌های چهارگانه

دو اقلیم با ویژگی سرد (سرد- خشک و سرد- مرطوب) در یک الگوی متمرکز با چیدمان فضایی برون‌گرا با هم مقایسه‌شدنی است و دو اقلیم گرم (گرم- خشک و گرم- مرطوب) در یک الگوی مرکزی درون‌گرا قابل بررسی است. تفاوت معناداری در چیدمان اجزای عملکردی خانه دیده می‌شود که فضای خصوصی تا عمومی را با حساسیت متفاوتی تعریف کرده‌اند. این تفاوت نشان از تفاوت در تعیین مرزهای کالبدی خانه‌های چهار اقلیم دارد. در نمونه گرم و خشک و سرد و خشک، سرسرا در نیمه عمومی قرار دارد و در اقلیم‌های مرطوب در عمومی قرار دارد. پله در گرم و خشک در فضای بسته و در گرم و مرطوب در فضای باز و نیمه‌باز است. در کاشان بخش بیرونی و مهمان هم بزرگ‌تر و باشکوه‌تر است و حیاط مرکزی جدا دارد؛ غیر از حیاط مرکزی‌های جنبی و کوچک‌تر که خصوصی‌ترند. سه دری‌های دور حیاط بزرگ‌تر، در حوزه نیمه عمومی برای مهمان است. پذیرایی در سرد و خشک در حوزه نیمه خصوصی هم‌مرتبه با آشپزخانه و پله در حوزه نیمه عمومی و بسته واقع است، ولی پله در سرد و مرطوب در حوزه عمومی و باز واقع است.

سرویس‌ها در نمونه اقلیم سرد و مرطوب در حوزه عمومی و باز خانه و سایر اقلیم‌ها در حوزه خصوصی و بسته قرار دارد. آشپزخانه در نمونه سرد و مرطوب در حوزه نیمه عمومی و در سایر اقلیم‌ها در نیمه خصوصی واقع است. در مقایسه فضاهای خصوصی تا عمومی، نشیمن‌ها را در فرهنگ‌های مختلف از نیمه خصوصی تا نیمه عمومی تعریف می‌کنند. در این دسته‌بندی با مقایسه فضاهای کالبدی طیف خصوصی تا عمومی در خانه‌های چهار اقلیم فضای خواب در قسمت خصوصی قرار گرفته است که بنا به میزان اهمیت این فضا در هر اقلیم تعدد و میزان توجه به فضای خواب متغیر است.

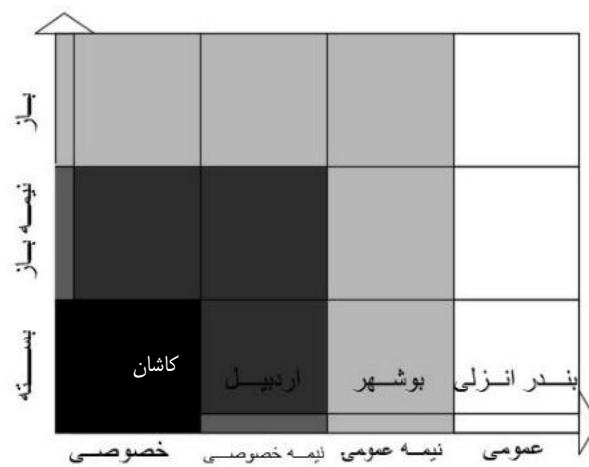
۳. تحلیل حریم‌خواهی فضاهای عملکردی در خانه‌های اقلیم چهارگانه ایران با درجه‌بندی حریمی

با مقایسه فضاهای عملکردی موجود در خانه‌های چهار اقلیم، درجه‌های حریم‌خواهی (دوستی) به طیف چهارگانه یک تا چهار رسید تا تفسیر مطلوبی از حریم‌خواهی موجود در هر فضای کالبدی برآورد شود. توجه به فضاهای حریم‌خواه درجه یک و اهمیت فضاهای خصوصی در کالبد خانه‌های اقلیم گرم و خشک (کاشان) از سایر اقلیم بیشتر است. توجه به فضاهای خصوصی و سهم فضایی موجود در خانه‌های چهار اقلیم به ترتیب در خانه اقلیم گرم و مرطوب، سرد و مرطوب، سرد و خشک دیده می‌شود. توجه به فضاهای حریم‌خواه درجه دو و اهمیت فضاهای نیمه خصوصی به ترتیب در کالبد خانه اقلیم گرم و مرطوب، سرد و خشک، گرم و خشک، و در نهایت در سرد و مرطوب دیده می‌شود. توجه به فضاهای حریم‌خواه درجه سه و اهمیت فضاهای نیمه عمومی به ترتیب در کالبد خانه‌های اقلیم گرم و مرطوب، گرم و خشک، سرد و مرطوب، و سرد و خشک دیده می‌شود. توجه به فضاهای حریم‌خواه درجه چهار و اهمیت فضاهای عمومی و نیاز به حریم‌خواهی کم به ترتیب در خانه‌های اقلیم سرد و مرطوب، سرد و خشک، گرم و مرطوب، و گرم و خشک دیده می‌شود. در ادامه توجه هر فضای حریم‌خواه بسته، نیمه‌باز، و باز بررسی شده است.

۴. دسته‌بندی مکان‌گزینی سطوح حریمی خانه‌ها در فضاهای باز و بسته و نیمه‌بسته

در خانه‌های ایرانی، فضاهایی در حدفاصل فضاهای باز و بسته فضایی با عنوان سرپوشیده قرار دارد. فضای سرپوشیده فضایی است که حضورشان ارتباط تازه‌ای را با طبیعت، نور، و اقلیم باعث شده و امکانات متفاوتی را برای فعالیت‌های اهل خانه و معاشرت‌های آنان فراهم آورده است. فضاهای سرپوشیده در خانه‌های ایرانی دارای اندازه و عملکردهای متنوع است. اهمیت فضاهای سرپوشیده هم‌سان اهمیت فضاهای باز و بسته است. کوچک‌ترین نوع فضاهای سرپوشیده که تحت عنوان ایوانچه یا طاق‌نما از آن یاد می‌شود عموماً در پایین خانه مستقر است که در ترکیب با در، پنجره‌ها، یا در

اطراف حیاط شکل می‌گیرند (فرخیار، ۱۳۹۲). توجه به فضاهای نیمه‌باز فاکتور قابل توجه است که به آن پرداخته شده است. با توجه به برآوردها، مقایسه فضاهای بسته تا باز در نمونه‌ها عبارت است از: ۱. بیشترین توجه به فضای بسته در خانه اقلیم گرم و خشک با درجه حریم‌خواهی یک در قسمت خصوصی اتفاق می‌افتد؛ ۲. بیشترین اهمیت به فضای نیمه‌باز با درجه حریم‌خواهی سه در قسمت نیمه‌عمومی در خانه اقلیم گرم مرطوب است؛ ۳. بیشترین اهمیت به فضای باز در خانه اقلیم سرد و مرطوب با درجه حریم‌خواهی چهار (کمترین حساسیت) در قسمت عمومی خانه رخ می‌دهد. در نمودار شکل ۶ باز و بسته‌بودن فضا براساس ویژگی‌های کالبدی محیط و درصد خصوصی تا عمومی بودن براساس قرارگیری فضاها در حوزه عملکردی و نیاز حریم‌خواهی ساکنان تفسیر شده است. متغیر مستقل اقلیم‌ها و متغیر وابسته میزان باز تا بسته‌بودن فضاهاست. با سنجش درصد فضای اختصاص یافته به آن‌ها، که در جدول‌های ۶-۱۰ بررسی شد، میزان حریم‌خواهی به شرح زیر است: در خانه اقلیم سرد و خشک (اردبیل) با درجه حریم‌خواهی دو در قسمت نیمه‌خصوصی توجه به حیاط اندرونی دارند و توجه به فضای باز را هم نشان می‌دهد. میزان توجه به گشودگی فضایی و طبیعت در اقلیم سرد و مرطوب از سایر اقلیم‌ها بیشتر است. به مراتب آسان‌گیری بیشتر در ارتباط با فضای باز برای این محدوده تعریف شده است. در مقابل، بوشهر نیاز به گشودگی افقی به‌منظور تعدیل شرایط آب و هوایی خود را از طریق راه‌های ارتباطی که در خانه دارد تأمین می‌کند. در همین راستا، اقلیم سرد و خشک با توجه به شرایط اقلیمی خود مجموعه فضاهای زیستی خود را متراکم تعریف کرده است؛ در صورتی که طبیعت را در مقیاس بالا در مجموعه‌های خود به نحوی حفظ می‌کند (شکل ۶).

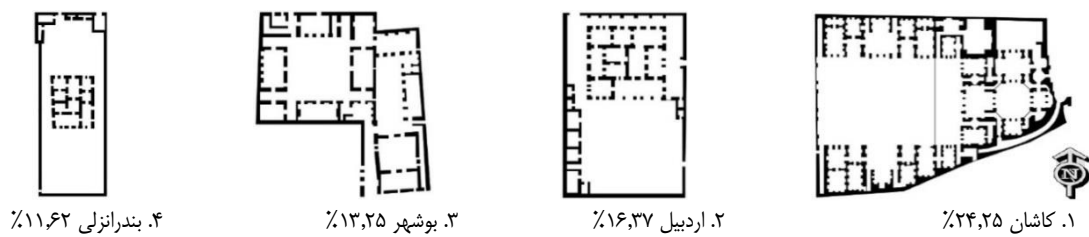

شکل ۶. نمایش ترجیح فضاهای حریم‌خواه با توجه به ارتباط محیطی بسته تا باز

۵. مقایسه و تحلیل توجه به میزان سیالیت و امکان نفوذ حرکتی به فضاها در اقلیم چهارگانه ایران

مقایسه سیالیت حرکتی در چهار اقلیم در قسمت فضاهای ارتباطی است. سیرکلاسیون حرکتی مانند پله، ایوان، صفا، مهتابی، طارمه، و سرسرا را شامل می‌شود. در گرم و خشک، راه‌های ارتباطی، راهروهای مسقف فضای ارتباطی است که پنهان از دید، ارتباط‌دهنده فضاهای زیستی است. در اقلیم گرم و مرطوب، فضاهای ارتباطی به‌صورت فضاهای نیمه‌باز در دو تراز است که به طارمه معروف است. ارتباط‌دهنده فضای نیمه‌باز به فضای زیستی اتاق یا سایر عملکردهای خانه است. در اقلیم سرد و مرطوب، فضاهای ارتباطی پله و ایوان است که پله‌ها در عرصه باز قرار دارد و ایوان به‌صورت فضای نیمه‌باز در ابتدای ورودی تعریف شده است. اقلیم سرد و خشک از حیث توجه به بحث سیالیت مقداری شبیه به اقلیم سرد و مرطوب است، با این تفاوت که سیرکلاسیون حرکتی در زون میانی و در فضای بسته قرار دارد.

۶. مقایسه و تحلیل میزان شفافیت و امکان نفوذ بصری به فضاها (نسبت جداره‌ها به مساحت کل) در چهار اقلیم کاشان بیشترین نسبت جداره به سطح و کمترین میزان شفافیت ورود فضای باز به داخل فضا را دارد و به ترتیب اردبیل، بوشهر، و بندرانزلی بیشترین میزان ورود فضای باز به داخل مجموعه را تجربه می‌کنند. خانه افرادی با مزاج مرطوب به نسبت خانه‌های خشک‌مزاجان از شفافیت و سیالیت بیشتری برخوردار است. خانه‌های مزاج خشک به سبب گرایش شخصیتی ساکنان آن به فعالیت‌هایی با جزئیات زیاد و خانه‌های پیچیده در هندسه تمایل دارند و افراد با مزاج مرطوب به سبب ضعف در تمرکز حواس و راحت‌گیری، خانه‌های ساده‌تری را به نسبت خشک‌مزاجان ترجیح می‌دهند.

شکل ۷. نمایش از کمترین تا بیشترین میزان سیالیت و شفافیت (توجه به نسبت جداره‌ها به سطح کل)

۷. بررسی میزان نسبت توده به سطح کل

کاشان^۱ حجم عظیمی از فضای باز مجموعه را به فضای زیستی و خدماتی و ارتباطی تخصیص داده است و از حجم فضای باز خود در مجموعه کاسته است و ورود فضای باز به داخل مجموعه را با سلسله مراتب خاص میسر می‌سازد (اشاره به حدود حرکتی). در ادامه بوشهر^۲، اردبیل^۳، و بندرانزلی^۴ بیشترین سهم مجموعه خود را در اختیار ورود فضای باز به داخل مجموعه قرار داده‌اند و کمترین میزان جداره را در مقایسه اقلیم‌ها با هم دارند.

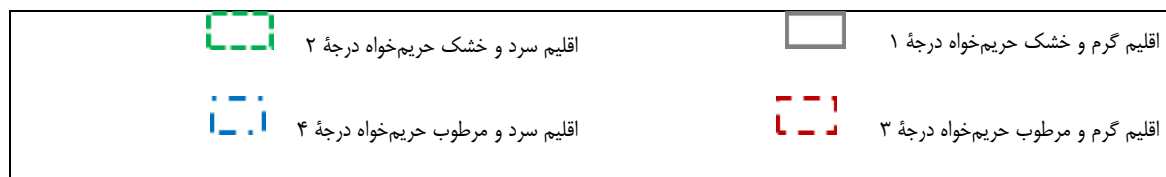
شکل ۸. نمایش از بیشترین تا کمترین نسبت مساحت توده به مساحت کل (از صد درصد مساحت هر نمونه)

۱. مساحت نمونه اقلیم گرم و خشک (کاشان) در سه سطح (۳ طبقه) محاسبه شده است.
 ۲. مساحت نمونه اقلیم گرم و مرطوب (بوشهر) در دو سطح (۲ طبقه) محاسبه شده است.
 ۳. مساحت نمونه اقلیم سرد و خشک (اردبیل) در دو سطح موجود محاسبه شده است.
 ۴. مساحت نمونه اقلیم سرد و مرطوب (بندرانزلی) در یک سطح موجود محاسبه شده است.

۸. تفسیر نتایج کالبدی با مبانی نظری

جدول ۱۱. پروفیل حریم - شخصیتی اقلیم چهارگانه ایران بر مبنای حریم افراد در تیپ‌بندی شخصیتی - مزاجی

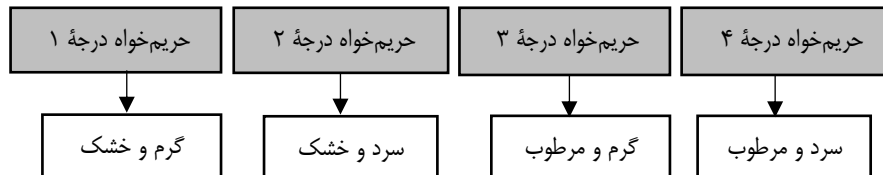
شخصیت پایه	عامل	صفت	حریم معماری	درجه حریم خواهی				حریم معماری	صفت	عامل	شخصیت پایه	
				۴	۳	۲	۱					
گرم	درون‌گرا	مهرطلبی	مرتبه‌بندی کم در مسیر ورود					سلسله‌مندی در مسیر ورود	منطقی	توافق پذیر	گرم	
		خوش‌گذران	یکپارچگی فضا (گشودگی حرکتی)					پیچیدگی فضا (محصوریت حرکتی)	تحمل سختی			
		برون‌گرا	اهمیت به بیرون					اهمیت به درون	درون‌گرا			
		تجمل‌گرا	ترتیب‌نا فراوان (گشودگی بصری)					عدم استفاده از ترتیب‌نا (محدودیت بصری)	سادگی			
		سرزندگی	اجازه ورود طبیعت به فضا (گشودگی بصری و حرکتی)					عدم ورود طبیعت به فضا (حدود بصری و حرکتی)	عدم سرزندگی			
		دگردوستی	ارتباط با همجواری‌ها (جمع‌گرا)					عدم ارتباط با همجواری‌ها (فردگرا)	خودخواهی			
	سرد	تضاد	تشخص	ایجاد تمایز بصری در فضا					همسان‌سازی بصری در فضا	هماهنگی		وظیفه شناس
			ناسازگاری	تضادورزی در ویژگی محیط (تمایز بصری)					همسو با ویژگی‌های محیط (سازش بصری)	سازگاری		
			استقلال طلبی	منعطف در قبول عناصر جدید (گشودگی بصری)					توجه به عناصر هویت‌ساز در چیدمان (حدود بصری)	میل به وابستگی		
		سردرگم	بی‌نظمی	آشفته‌گی بصری در چیدمان فضایی					استحجام فضایی در چیدمان (رعایت حدود بصری)	نظم		
			آزادی محیط	بی‌برنامه در عرصه‌بندی فضا (انعطاف‌پذیری بصری)					قانونمندی در عرصه‌بندی فضا (رعایت حدود بصری)	کنترل محیط		
			ابهام	عدم استفاده از هندسه خالص (گشودگی بصری)					هندسه خالص (محصوریت در حدود بصری)	صراحت		
تر	پایدار	بردبار	تمایل به ایجاد ریتم و تکرارپذیری در عناصر حرکتی					عدم تمایل به ایجاد تکرارپذیری در عناصر حرکتی	عجول	وظیفه شناس		
		ثبات	ایجاد یک‌پارچگی بصری در شکل فضا					تنوع و پیچیدگی بصری در فضا	تنوع طلبی			
	محافظه‌کار	قناعت	کاهش فضای بی‌مورد (گشودگی حرکتی)					میل به ایجاد فضای‌های چندمنظوره بلااستفاده (محصوریت حرکتی)	زیاده‌خواه			

مقایسه تفاوت‌های کالبدی در تنوع خصلت‌های جسمی و شخصیتی ساکنان در حریم‌پذیری

۱. در اقلیم گرم و خشک توجه به فضای بسته و تمایل به قرار گرفتن فضاها در قسمت خصوصی وجود دارد؛ که اشاره‌ای است به احتیاط و هوشیاری و نگرانی و بدبینی در ویژگی‌های شخصیتی آن‌ها؛ به همین دلیل، تمایل به قرارگیری فضاها در پناه و فضای خصوصی بیشتر است. ویژگی‌های شخصیتی آیزنک در این باره پاسخ مناسب‌تری نسبت به ویژگی مطرح‌شده در طب اسلامی دارد. در میزان جداره‌ها و نسبت توده اصلی به مساحت کل شفافیت کمتری نسبت به سایر اقلیم‌ها دارد؛ به دلیل خشکی مزاج اشاره‌شده در طب اسلامی است؛ ۲. در اقلیم سرد و خشک حیات اندرونی و بیرونی وجود دارد؛ اقلیم گرم و خشک درون‌گرایی و اجتماع درونی را انتخاب می‌کند، ولی اقلیم سرد و خشک به دلیل برون‌گرایی و تمایل به ارتباط با محیط بیرون، توجه به فضای باز دارد. حساسیت، ترس، و بدبینی موجود در خصوصیات مزاجی

ساکنان این اقلیم که منشعب از خشکی هوای این اقلیم است در ادامه، سردی هوای منطقه، فضای باز را در قسمت نیمه‌خصوصی قرار می‌دهد. ویژگی‌های مزاجی طب اسلامی در این باره پاسخ مناسب‌تری درباره ویژگی‌های شخصیتی دارد. توجه به جداره‌ها، توجه به شفافیت در این اقلیم بعد از اقلیم گرم و خشک در رتبه دوم است. نسبت توده به مساحت کل کمترین سطح اشغال را دارد که به دلایل اقلیمی از فشردگی و تراکم زیاد در حجم و سطح برخوردار است؛ ۳. در اقلیم گرم و مرطوب توجه به فضای نیمه‌باز و تمایل به قرارگیری فضاها در قسمت نیمه‌عمومی خانه وجود دارد؛ این ویژگی به دلیل تمایل به ایوان (طارمه) بزرگ در فضای نیمه‌عمومی و گشودگی افقی زیاد در جداره‌هاست. به دلیل وجود خصلت گرمی مزاج در ویژگی‌های جسمی ساکنان این اقلیم، ساکنان در ارتباط با دیگران اعتماد و خوش‌بینی دارند و خصلت تری در مزاج ساکنان این اقلیم در میزان حریم‌خواهی منفعل‌تر از ساکنان اقلیم‌های گرم و خشک و سرد و خشک رفتار می‌کنند. ساکنان اقلیم گرم و مرطوب چیدمان، نوع، و اندازه حریم فضاهای خود را در فضاهای نیمه‌عمومی خانه قرار می‌دهند. شفافیت در رتبه سوم و نسبت توده اصلی نسبت به مساحت کل در رتبه دوم است که نشئت‌گرفته از روحیه درون‌گرایی و توجه به فضاهای عملکردی داخلی است با این تفاوت که میزان توجه به بازشوها و شفافیت از اقلیم گرم و خشک بیشتر است؛ ۴. در اقلیم سرد و مرطوب توجه به فضای باز و تمایل به قرارگیری فضاها در قسمت عمومی خانه وجود دارد. حریم‌خواهی درجه چهار را دارد. این ویژگی نشئت‌گرفته از تمایل به فضای باز زیاد در حیاط و پراکندگی فضای خدماتی در صحن حیاط است. به دلیل ویژگی‌های شخصیتی نظیر اجتماعی‌بودن و تری مزاجی و منعطف‌بودن، آسان‌گیری و بی‌خیالی، توجه به فضای باز با حریم‌خواهی درجه چهار است. شفافیت در رتبه چهارم است. گشودگی افقی زیاد و نسبت توده به سطح کل رتبه سوم را دارد و نسبت به اقلیم گرم و خشک فضاهای سبک‌تر و آزادتری دارد.

شکل ۹. درجه‌بندی میزان حریم دوستی اقلیم‌های چهارگانه ایران از نظر میزان توجه به فضای بسته تا باز ۱

نتیجه‌گیری

نیاز مشترک انسانی حریم برای همه یکسان نیست و در خانه‌های سنتی و بومی آن‌ها کاملاً نشان داده شده است. براساس مطالعات و بررسی درصد فضاهای اشغال‌شده (عملکردی) در نمونه‌های اقلیمی، این تفاوت‌ها ریشه در تفاوت‌های مزاجی و شخصیتی دارد. مقایسه تفاوت‌های کالبدی در تنوع خصلت‌های جسمی (در طب اسلامی) و ویژگی‌های شخصیتی ساکنان که بر مبنای دسته‌بندی آیزنک مطرح شده است حریم‌پذیری در هر سطح کالبدی (بسته تا باز) را نشان می‌دهد. بیشترین فضای بسته با درجه حریم‌خواه یک، بیشترین نسبت توده به فضای باز، کمترین منافذ حرکتی و بصری برای اقلیم گرم و خشک، درجه حریم‌خواه دو، اقلیم سرد و خشک، درجه حریم‌خواه سه، برای اقلیم گرم و مرطوب و درجه حریم‌خواه چهار، برای اقلیم سرد و مرطوب است. بیشترین شفافیت بصری را به ترتیب اقلیم سرد و مرطوب، گرم و مرطوب، سرد و خشک، و گرم و خشک دارد. با مقایسه نسبت توده به حجم، بیشترین میزان را اقلیم گرم و خشک و در ادامه به گرم و مرطوب، سرد و خشک، سرد و مرطوب را دارد. به دلیل اثر ویژگی‌های جسمی و خلقی محیط بر میزان نیاز حریم‌خواهی افراد، پروفیل‌های حریم‌خواهی خانه‌های چهار اقلیم ایران (جدول ۱۱) براساس تنوعات رفتاری انسان‌ها در هر گروه مزاجی - شخصیتی، تفسیر معادل حریم‌خواهی در فضای خانه، انجام پذیرفت. درنهایت، با

دانش به میزان حریم‌خواهی کالبد خانه‌های بومی چهار اقلیم، میزان حریم‌خواهی ساکنانی که در خانه‌های چهار اقلیم به امنیت حریمی می‌رسند برآورد شد. به ترتیب، ساکنان خانه‌های اقلیم گرم و خشک با مزاج غالب صفاوی، با درجه یک حریم‌خواهی، پرحریم‌ترین، درجه دو حریم‌خواهی ساکنان خانه‌های اقلیم سرد و خشک با مزاج غالب سودا، درجه سه حریم‌خواهی ساکنان خانه‌های اقلیم گرم و مرطوب با مزاج غالب دموی، و درجه چهار حریم‌خواهی ساکنان اقلیم سرد و مرطوب با مزاج غالب بلغمی است.

منابع

۱. ابن‌سینا، حسین بن علی، ۱۳۸۷، قانون، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، تهران: سروش.
۲. پرین، لارنس و جان، الیور، ۱۳۹۴، روان‌شناسی شخصیت، ترجمه محمدجعفر جوادی و پروین کدیور، تهران: انتشارات آویژ.
۳. حائری مازندرانی، محمدرضا، ۱۳۸۸، خانه فرهنگ طبیعت، بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به‌منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه، تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۴. حمزه‌زاد، مهدی و سالخورده، مریم، ۱۳۹۳، بررسی محدوده آسایش اقلیمی انسان‌ها در چهار مزاج، پژوهش‌های معماری اسلامی، دانشگاه علم و صنعت ایران.
۵. رازجویان، محمود، ۱۳۶۷، آسایش به‌وسیله معماری همساز با اقلیم، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۶. سلمانی، معصومه، ۱۳۹۲، امواج زنده در معماری، سخنرانی در دانشگاه شهید بهشتی.
۷. سیاسی، علی‌اکبر، ۱۳۹۵، نظریه‌های شخصیت یا مکاتب روان‌شناسی، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۸. شهگلی، امیرحسین و پارسایی، جواد، ۱۳۹۶، استعدادیابی در حکمت اسلامی، درآمدی بر استعدادیابی در حوزه علم النفس، مزاج‌شناسی، اقلیم‌شناسی، و فراست، انتشارات بسیج دانشجویی امام صادق(ع).
۹. شولتز، دو آن پی و آلن شولتز، سیدنی، ۱۳۸۵، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، نشر ویرایش.
۱۰. علیزاده، امین، ۱۳۸۱، اصول هیدرولوژی کاربردی، ویرایش چهارم، انتشارات آستان قدس رضوی، دانشگاه امام رضا(ع).
۱۱. فرج‌زاده، منوچهر، ۱۳۹۴، تکنیک‌های اقلیم‌شناسی، تهران: سمت.
۱۲. فرخ‌یار، حسین، ۱۳۹۲، صد خانه، صد پلان، ویژگی معماری خانه‌های قدیمی در بافت‌های تاریخی اقلیم گرم و خشک، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی (واحد کاشان)، باشگاه پژوهشگران جوان.
۱۳. قبادیان، وحید، ۱۳۹۰، بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ج ۷، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۴. قزلباش، محمدرضا و ابوالضیا، فرهاد، ۱۳۶۴، الفبای کالبدی خانه سنتی یزد، تهران: وزارت برنامه و بودجه.
۱۵. کسمایی، مرتضی، ۱۳۸۷، اقلیم و معماری، نشر خاک.
۱۶. گروتز، یورگ کورت، ۱۳۸۸، زیبایی‌شناسی در معماری، ترجمه جان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۷. نقره‌کار، عبدالحمید؛ حمزه‌زاد، مهدی و دهقانی تفتی، محسن، ۱۳۸۹، بررسی تأثیر محیط طبیعی بر رفتار و اخلاق از دید متفکران اسلامی و نتایج آن در طراحی محیط مصنوع، طراحی و برنامه‌ریزی شهری آرمان‌شهر، ش ۵، ۷۹-۹۶.
۱۸. ولایتی، علی‌اکبر، ۱۳۸۸، پزشکی در فرهنگ و تمدن اسلامی. تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.
19. Adenuga, R., 2013, Entrepreneurship, *European Journal of Business and Social Sciences*, Vol. 1, No. 12, PP. 48-58.
20. Alizadeh, A., 2002, *Principles of Applied Hydrology*, Fourth Edition, Astan Quds Razavi Publishing, Imam Reza University.
21. Beck, J., 2011, The Psychology of Home: Why Where You Live Means So Much Available, <http://www.theatlantic.com/health/archive/1/7/the-psychology-of-home-why-where-you-live-means-so-much/> 94.
22. Choi, H.; Cho, J. and Kazda, P., 2010, The Effect of Culture Differences on Self Check-in Kiosk Use: An Empirical Study of Canadian Travellers, *International Journal of Tourism Science*, Vol. 10, No. 2, PP. 117-152.
23. Farajzadeh, M., 2015, *Climatology Techniques*, Tehran: Samt Publishing.

24. Farokhyar, H., 2013, *Hundred Homes, One Hundred Plans, Architectural Properties of Old Houses, Historical Texture of Hot and Dry Climate*, Publication Islamic Azad University of Kashan Branch (in Persian).
25. Franziska, L.; Gorkan, A. and Reece, A., 2014, The Relationship between the Entrepreneurial Personality and the Big Five Personality Traits, *Personality and Individual Differences*, No. 63, PP. 58-63.
26. Funder, D. C., 1994, Explaining Traits, *Psychol. Ing.*, Vol. 5, No. 2.
27. Ghafari, M.; Taslimi Baboli, A. and Mohamadi Sadr, M., 2014, Studying Impact of Personality Traits on Intention to Entrepreneurship between University of Isfahan's Personnel, *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol. 19, No. 11, PP. 1432-1438. Iran Meteorological Organization Archive, Available On: [www. weather.ir](http://www.weather.ir).
28. Ghezelbash, M. and Abolzia, F., 1985, *The alphabet of the traditional Yazd house*, Publishing Ministry of Planning and Budget, Tehran (in Persian).
29. Ghobadian, V., 2011, *Climate study of traditional Iranian buildings*, Vol. 7, Tehran: Publishing Tehran University (in Persian).
30. Grotter, J. K., 2009, *Architectural Aesthetics*, Edited by: J. Pakzad and A. Homayoun, Shahid Beheshti University Press.
31. Haeri Mazandarani, M. R., 2011, *Home-culture-nature, the study of the architecture of historical and contemporary houses in order to elaborate the process and design criteria of the home*, Tehran: Publication Center for Urban and Architectural Studies and Research (in Persian).
32. Hafnidar, P., 2013, The Relationship among Five-Factor Model of Personality, Spirituality and Forgiveness, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 3, No. 2, PP. 167-170.
33. Hamze Nejad, M. and Salekhordeh, M., 2014, *Investigating the climate of human climate in four temperaments*, Islamic architectural research, Iran University of Science and Technology.
34. Ibn Sina, H., 2008, *Law*, Translating by Abdolrahman Sharafkandy, Tehran: Soroush Publication.
35. Irengun, O. and Arikboga, S., 2015, The Effect of Personality Traits on Social Entrepreneurship Intentions: A Field Research, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 195, No. 1186-1195.
36. Ivancevich, J. M., and Matteson, M. T., 2002, *Organizational Behavior and Management*, 6th Edition, New York: McGraw Hill.
37. Kring, A. M.; Davison, G. C. and Johnson, S. H. L., 2011, *Abnormal Psychology (Psychology of Abnormality)*, 10h Edition, Translated by: Shamsi-Pour, H., Vol. 2, Tehran: Argmand Publishing (in Persian).
38. Lock, H.; Fattah A. and Kirby, S., 2010, *Airline of the Future: Smart Mobility Strategies that Will Transform the Industry*, Cisco IBSG.
39. Napadon, Th., 2001, *A syntatic analysis of spatial configuration towards the understanding of continuity and change in vernacular living space: a case study in the upper northeast of Thailand*, Bell & Howell information and learning company.
40. Noghrekar, A.; Hamzenejad, M. and Dehghani Tafti, M., 2010, Investigating the Impact of Natural Environment on Behavior and Ethics from the Point of View of Islamic thinkers and its Results in Designing the Artificial Environment, *Urban planning and planning utopia*, No.5 (in Persian).
41. Ozaki, R., 2002, *Nausing as areflection of culture: Privatized living and privacy in England and Japan, United State of America*, University of Wisconsin- Milwaukee.
42. Parvin, L., 2002, *Personality Psychology*, Edited by: M. J. Javadi and P. Kadivar, Tehran: Rasa Cultural Services.

43. Pineau, C., 2008, The psychological meaning of comfort, *Applied Psychology*, Vol. 31, No. 2. PP. 271-282.
44. Rapoport, A., 1969, *House Form and Culture*, United State of America, University Of Wisconsin-Milwaukee.
45. Razjouyan, M., 1998, *Comfort by Architecture Compatible with Climate*, Tehran: Shahid Beheshti University Press.
46. Salmani, M., 2013, Live waves in architecture, Speech at Shahid Beheshti University.
47. Sax, W., 1991, *Mountain goddess*, New York: Oxford University Press.
48. Schultz D. A. and Schultz, C. A., 2006, *Personality Theories*, Edited by: Y. Seyyed Mohammadi, Publishing Edition.
49. Shahgoli, A. H. and Parsaee, J., 2017, *Talent in Islamic wisdom, in the pursuit of talent in the field of science, psychology, climatology and freshness*, Publication Student mobilization of Imam Sadiq (AS).